

โลกของความสะอาด: แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่จ้างเหมาบริการในเชียงใหม่¹กนกวรรณ สมศิริวางกุล²

(วันที่รับ: 11 พ.ค. 2566; วันที่แก้ไขเสร็จ: 26 ส.ค. 2566; วันที่ตอบรับ: 28 ส.ค. 2566)

บทคัดย่อ

โลกของความสะอาดคือกรอบแนวคิดที่บทความวิจัยนี้นำมาแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจ้างงานแบบเหมาช่วง แรงงานทำความสะอาดไทใหญ่ และปฏิสัมพันธ์เชิงผัสสะในงานบริการด้านความสะอาด ผู้เขียนใช้การศึกษาสังคมจุลภาคและการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาเชิงสถาบันเป็นวิธีวิทยาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับสภาพการทำงานและเงื่อนไขชีวิตของแรงงานภายใต้ระบบธุรกิจบริการทำความสะอาดเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ชุมชนสถานศึกษา โดยทบทวนแนวคิดที่ว่าด้วยความสะอาดอันเป็นกลไกการจำแนกแยกแยะอัตภาวะและความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนพัฒนาการแห่งยุคสมัยที่ก่อให้เกิดมาตรฐานและศีลธรรมแห่งความสะอาดผ่านการจ้างงานแม่บ้านพ่อบ้านเช่นในปัจจุบัน ศีลธรรมได้เพดานความสะอาดที่เกิดขึ้นนี้ได้กลายเป็นตัวกำหนดคุณค่าและมูลค่าของแรงงานทำความสะอาด โดยเฉพาะกระบวนการจัดการร่างกายที่ดูไม่สะอาด สิ่งที่ไม่เข้าที่เข้าทางในพื้นที่และเวลาดำเนินการของรัฐและทุน บทความวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นผ่านการอภิปรายความสะอาดตามตารางพื้นที่และเวลาว่าการจ้างงานแบบยืดหยุ่นได้แยกส่วนแรงงานไทใหญ่ออกจากพื้นที่และเวลาซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการมองเห็นคุณค่าของแรงงานทำความสะอาดน้อยกว่ามูลค่างบประมาณด้านความสะอาดตามระบบ

คำสำคัญ: โลกของความสะอาด ศีลธรรม แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ จ้างเหมาบริการ เชียงใหม่

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การมองเห็นแรงงานทำความสะอาดในชุมชนสถานศึกษา ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากทุนพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปี 2565 ระหว่างเดือนกรกฎาคม 2565 ถึง มิถุนายน 2566

² อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อีเมล: kanokwan.so@cmu.ac.th

World of Cleanliness: Tai Yai Outsourced Cleaning Labors in Chiang Mai

Kanokwan Somsirivarangkool

(Received: May 11, 2023; Revised: August 26, 2023; Accepted: August 28, 2023)

Abstract

The world of cleanliness is the conceptual framework in which this research paper presents the relationship between subcontract, Tai Yai outsourced cleaning labor, and sensory interactions in cleaning services. The author uses sociological miniaturism and institutional ethnography as research methods to collect field data based on the working and living conditions of workers under the commercial cleaning regime in educational community areas. It revisits the concept of cleanliness as a means of subjectivity and social relations. The development of the era formulates standards and sensory experiences of cleanliness through the employment of cleaning workers. This sense of cleanliness under the ceiling (social order) has become a determinant of the socio-economic value of the cleaning workforce. It is abjection that leads to the process of managing the body that looks unclean and things that are seemingly out of place in space and time with state and capital mechanism. Through the debate on cleanliness based on usable areas and schedules, this research paper suggests that flexible employment has isolated Tai Yai cleaning labors from space and time, which deeply affects the perceived value of cleaning labor as less than the budget value in outsourcing cleaning service.

Keywords: world of cleanliness, affect, Tai Yai cleaning Labors, outsourcing, Chiang Mai

บทนำ

เหตุใดความสะอาดจึงเป็นเรื่องปกติและสำเร็จรูปในสังคม ผู้คนปรารถนาความสะอาดในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทว่ากระบวนการทำความสะอาดอันประกอบด้วยแรงงาน วัสดุอุปกรณ์ ทักษะในการจัดการพื้นที่และเวลา ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกัน กลับกลายเป็นเพียงภาพพื้นหลังของชีวิต ไม่ได้ได้รับความสำคัญเท่ากับประสบการณ์เชิงผัสสะต่อความสะอาดซึ่งปะทะกับอุดมการณ์ว่าด้วยความสะอาดในแต่ละยุคสมัย สิ่งเหล่านี้กำหนดอุปสงค์และอุปทานความสะอาดในระบบการจ้างงานสมัยใหม่ กล่าวคือ วิธีการผลิตของแรงงานทำความสะอาดถูกควบคุมโดยนโยบายความสะอาดทางสังคมอย่างเข้มข้น

“ความสะอาด” (cleanliness) กลายเป็นกลไกควบคุมวิถีชีวิตแนวใหม่ที่กำลังการเป็นอยู่ของผู้คนมากขึ้น นับตั้งแต่สถานการณ์การแพร่ระบาดโรคโควิด ปี 2019 จากบทวิเคราะห์ธุรกิจโดยกรมพัฒนาธุรกิจการค้า (2563) ชี้ว่าธุรกิจบริการทำความสะอาดเติบโตอย่างชัดเจนโดยเฉพาะในพื้นที่เมืองศูนย์กลางกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ธุรกิจบริการทำความสะอาดและเข้าซื้อส่วนใหญ่ดำเนินกิจการในลักษณะนิติบุคคลรูปแบบบริษัทจำกัด โดยในจังหวัดเชียงใหม่มีจำนวน 248 ราย ส่งผลให้เกิดการจ้างแรงงานอย่างเข้มข้นควบคู่กับความต้องการใช้บริการของผู้บริโภคในพื้นที่ต่าง ๆ ในวงกว้างมากยิ่งขึ้น อุตสาหกรรมทำความสะอาด (cleaning industry) เป็นการผลิตภาคบริการสะท้อนถึงการปรับตัวต่อวิถีชีวิตแนวใหม่ (new normal) ขององค์กรและปัจเจก

ในองค์กรซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวมของการทำงานต่างดำเนินการตามแนวทางปฏิบัติเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของเชื้อโควิดหรือสถานการณ์ฝุ่นละอองขนาดเล็ก PM 2.5 อาคารสถานที่และพื้นที่ขององค์กรจำเป็นต้องได้รับการดูแลด้านความสะอาดเรียบร้อยอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ในแง่ของวิถีชีวิตแนวใหม่ของปัจเจกปรากฏความแตกต่างขึ้นอยู่กับสภาพการทำงานซึ่งสัมพันธ์อย่างยิ่งกับเงื่อนไขและทางเลือกในชีวิตอันมีเศรษฐกิจเป็นฐานสำคัญ การทำความสะอาดเป็นงานพื้นฐานที่ขาดไม่ได้ แรงงานทำความสะอาดในห่วงโซ่ของการผลิตภาคบริการผู้เผชิญหน้ากับความท้าทายด้านความมั่นคงของสุขภาวะ สวัสดิการ และการให้คุณค่าต่องานความสะอาดที่ผกผันกับการแบกรับภาระความสะอาดของส่วนรวม

ใครคือแรงงานทำความสะอาด เมื่อคุณค่าของการทำความสะอาดถูกลดทอนให้เป็นหน้าที่ประจำของกลุ่มทางสังคมเฉพาะ บางเพศ บางช่วงวัย บางชนชั้น และบางกลุ่มชาติพันธุ์ ภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจและอาชีพที่แบ่งชั้นตามระเบียบโลกมาจนถึงระดับรัฐผู้กำหนดกฎหมายแรงงานและปัจเจกผู้แสวงหาความสะอาดในทางวัฒนธรรม การเคลื่อนย้ายข้ามชาติของแรงงานดูแล (care workers) ซึ่งความสะอาดเป็นองค์ประกอบจำเป็น แสดงถึงการอาศัยกลไกทางเศรษฐกิจการเมืองเป็นเครื่องมือในการออกแบบความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างนายทุน (ผู้จ้างงาน) กับแรงงานในระบบนิเวศของการจัดจ้างแรงงานในนามของบริษัทเอกชน (outsourcing)

การเพิ่มขึ้นของอุปสงค์งานดูแลความสะอาดเชิงพาณิชย์ (commercial cleaning) รวมถึงอุปทานแรงงานดูแลในภาพรวม (care worker) โดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงกลไก

การจ้างงานแรงงานราคาถูก ในระบบเศรษฐกิจขี้เกียจ (lazy economy) แห่งยุคสมัยใหม่ที่ผู้คนนิยมบริโภคสินค้าและบริการผ่านตัวแทนเพื่อลดภาระด้านเวลาและความเหนื่อยล้าในระดับชีวิตประจำวัน (on-demand services) ปัจจุบันการทำความสะอาดจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งที่มีแนวโน้มแปรผันตามระบบตลาดและนโยบายความสะอาดทางสังคม

ในเมืองเชียงใหม่ แรงงานไทใหญ่ถือเป็นกำลังหลักในงานภาคบริการและการค้าปลีก แรงงานจำนวนไม่น้อยทำงานเป็นลูกจ้างมากกว่าหนึ่งงานเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิต ขณะที่ภาคประกอบการปรับตัวต่อภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจด้วยการลดต้นทุนโดยเฉพาะด้านแรงงาน ปัจจุบันบริษัทตัวแทนผู้ทำหน้าที่เป็นคนกลางติดต่อจัดหาแรงงานให้ตรงกับความต้องการของลูกค้าแบบครบวงจร เช่น งานทำความสะอาด งานรักษาความปลอดภัย กำจัดแมลง ต่างอาศัยแพลตฟอร์มออนไลน์เป็นสื่อในการประกาศรับสมัครงานและให้บริการว่าจ้างโดยรับรองคุณสมบัติความรับผิดชอบของแรงงาน ขอบเขตของงานทำความสะอาดจึงเป็นข้อตกลงระหว่างผู้ว่าจ้าง ในที่นี้หมายถึงทั้งผู้ว่าจ้างในอาคารสถานที่และบริษัทจัดจ้าง แรงงานไทใหญ่ซึ่งปัจจุบันเป็นกลุ่มแรงงานหลักในงานความสะอาด โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนสถานศึกษา³ ระดับอุดมศึกษาขนาดใหญ่หลายแห่งในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นผู้ปฏิบัติความสะอาดให้เห็นเป็นรูปธรรมให้ได้อย่างที่ สุด ท่ามกลางมูลค่าที่ถูกจำกัดไว้ตั้งแต่ต้นในสัญญาการจ้างเหมาบริการ

งานวิจัยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าแรงงานไทใหญ่เป็นผู้กระทำการในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เชื่อมโยงหลายระนาบ โดยเฉพาะเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวต่อสภาพการทำงานและชีวิตทางสังคมในเมืองเชียงใหม่ แม้ต้องเผชิญกับโครงสร้างทางการเมืองที่ปิดกั้นการเข้าถึงสิทธิ สวัสดิการ และคุณภาพชีวิตอย่างเท่าเทียม (อมสิน บุญเลิศ, 2552; อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ชัยพงษ์ สำเนียง, 2557) อย่างไรก็ตาม ปัญหาอันเกิดจากวาทกรรมและการปฏิบัติต่อแรงงานไทใหญ่ด้วยความลัทธิขี้เกียจ เป็นผลมาจากนโยบายและทิศทางการพัฒนาที่จัดวางตำแหน่งแห่งที่ของแรงงานชาติพันธุ์และแรงงานข้ามชาติให้อยู่ในลำดับสุดท้ายของการได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสังคม

งานวิจัยนี้จึงต้องการขยายมุมมองความเข้าใจต่อประเด็นเรื่องแรงงานและงานทำความสะอาด อันเป็นประเด็นชายขอบของสังคม ผ่านแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ด้วยการทบทวนวรรณกรรมและการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เพื่อวิเคราะห์ถึงระบอบของความสะอาด (cleaning regime) ในชุมชนสถานศึกษาอันเป็นพื้นที่การทำ(งาน)ความสะอาดหลายระดับตั้งแต่ภายในอาคารรอบบริเวณคณะ และตามสถานที่สำคัญภายในรั้วมหาวิทยาลัย ภายใต้วัฒนธรรมการจัดการพื้นที่และสาธารณูปโภคตามนโยบายเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พลังงานสะอาด และอารยสถาปัตย์ การศึกษาแรงงานดูแล

³ ชุมชนสถานศึกษาในงานวิจัยนี้หมายถึงพื้นที่ส่วนรวมที่ผู้คนเข้ามาทำกิจกรรม ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ประกอบไปด้วยสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตอันหลากหลาย มากไปกว่าทำหน้าที่สถานศึกษาในระบบราชการ พื้นที่และเวลาของชุมชนสถานศึกษาจึงจะสามารถโอบล้อมระบบนิเวศทางสังคมและสรรพสิ่งไว้ด้วยกัน โดยงานวิจัยศึกษากรณีศึกษาชุมชนสถานศึกษา ระดับอุดมศึกษาขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในเมืองเชียงใหม่เป็นหลัก

ความสะอาดในชุมชนสถานศึกษาจึงเป็นส่วนสำคัญต่อการทำความเข้าใจมิติของความสะอาดผ่านระบบการทำงาน เครือข่ายทางสังคม และการประกอบสร้างพื้นที่และเวลาส่วนรวมให้น่าอยู่

ดังนั้น ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนต้องการทบทวนแนวคิดว่าด้วยความสะอาดทางสังคมในบริบทพัฒนาการแห่งยุคสมัยที่ประกอบสร้างโลกของความสะอาด ตลอดจนกระบวนการทำงานของผังสภามณฑลต่อการรับรู้ถึงความสะอาดและความสกปรก เพื่อเป็นฐานคิดนำไปสู่การอภิปรายผลการวิจัยเกี่ยวกับการจ้างงาน “แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่”⁴ ภายใต้ระบอบความสะอาดตามตารางพื้นที่และเวลาในชุมชนสถานศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) ทบทวนแนวคิดว่าด้วยความสะอาดทางสังคมในบริบทพัฒนาการแห่งยุคสมัยที่ประกอบสร้างโลกของความสะอาดและผังสภามณฑลแห่งความสะอาด ความสกปรก เพื่ออภิปรายผลการวิจัยเกี่ยวกับการจ้างงานแม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ภายใต้ระบอบความสะอาดในชุมชนสถานศึกษา (วัตถุประสงค์หลักของบทความชิ้นนี้)
- 2) เพื่อทราบแนวโน้มการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการด้านความสะอาดในบริบทของจังหวัดเชียงใหม่
- 3) เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจ้างงาน แรงงาน และปฏิสัมพันธ์เชิงผัสสะในงานบริการด้านความสะอาดในชุมชนสถานศึกษา
- 4) เพื่ออภิปรายถึงสภาพการทำงานด้านความสะอาดและเงื่อนไขชีวิตของแรงงานภายใต้ระบบธุรกิจบริการทำความสะอาดเชิงพาณิชย์

วิธีการวิจัย

ขอบเขตเนื้อหาในบทความวิจัยนี้นำเสนอปรากฏการณ์ความสะอาด โดยการทบทวนข้อค้นพบเรื่องความสะอาดในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อหยิบยกแนวคิดทฤษฎีมารวบรวมอภิปรายผลการวิจัยภาคสนามในพื้นที่กรณีศึกษามหาวิทยาลัยอันเป็นชุมชนสถานศึกษาที่โอบล้อมปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนมากไปกว่าระบบการศึกษา งานวิจัยได้ผ่านการชี้แจงรายละเอียดและการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ก่อน

⁴ ผู้เขียนเลือกใช้คำว่า “แม่บ้านพ่อบ้าน” มากกว่า “พนักงาน” หรือ “แรงงาน” ในชื่อบทความ เนื่องจากเหตุผลสองประการ ประการแรก ผู้เขียนต้องการชี้ให้ผู้อ่านเห็นผ่านเนื้อหาตลอดบทความนี้ว่า งานบ้านที่แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ดูแลรับผิดชอบในพื้นที่สถานศึกษาเป็นงานที่มีความสำคัญ เกี่ยวพันกับการสร้างผังสภามณฑลในระดับชีวิตประจำวันให้กับผู้คน นัยยะของคำว่าแม่บ้านพ่อบ้านยังแฝงมิติความสัมพันธ์ระหว่างเพศกับงาน อีกทั้งคำว่าไทใหญ่ยังมีความหลากหลายอยู่ในสภาวะระหว่างของความเป็นชาติพันธุ์-แรงงานข้ามชาติ ภายใต้กรอบของชาติและระบบตลาดแรงงาน ลักษณะสำคัญดังกล่าวส่งผลต่อข้อจำกัดที่ทำให้แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ไม่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของการจ้างงานในระบบพนักงานองค์กรอย่างสมบูรณ์ เผชิญกับปัญหาด้านค่าจ้างและสวัสดิการ เสี่ยงต่อการถูกขูดรีดโดยระบบการจ้างงานประเภทจ้างเหมาช่วงบริการ เหตุผลอีกประการหนึ่งแม่บ้านพ่อบ้านคือคำเรียกอย่างไม่เป็นทางการแต่สามารถสะท้อนปฏิสัมพันธ์ด้านความสะอาดระหว่างผู้ทำความสะอาดกับผู้รับบริการในหลายระนาบ ทั้งผู้บริหาร บุคลากร อาจารย์ นักศึกษา บุคคลทั่วไป ความสัมพันธ์ข้างต้นแม้เกิดในบริบทอุตสาหกรรมความสะอาดแต่กลับคาบเกี่ยวกับประสบการณ์และการประเมินผลเชิงผัสสะอย่างซับซ้อน

การเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้เขียนในฐานะผู้วิจัยใช้การสำรวจข้อมูลสถิติ การสังเกตการณ์ภายในพื้นที่ชุมชน สถานศึกษา และการขออนุญาตเพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ แรงงานทำความสะอาด จำนวน 10 คน, ผู้ว่าจ้าง (ตัวแทนผู้รับผิดชอบของสถานศึกษาและบริษัทรับเหมา) จำนวน 5 คน, ผู้ใช้พื้นที่ (นักศึกษา บุคลากร บุคคลทั่วไป) จำนวน 10 คน โดยระยะเวลาในการเก็บข้อมูลภาคสนามอยู่ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือน ธันวาคม 2565 ด้วยเจตนารมณ์ในการสร้างความตระหนักรู้ร่วมกันต่อความสำคัญของแรงงานทำความสะอาด ผู้วิจัยยึดถือหลักการเคารพสิทธิความเป็นมนุษย์และความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลเสมอตลอดกระบวนการ เก็บรวบรวมข้อมูลจนถึงการนำเสนอ

บทความวิจัยชิ้นนี้มาจากงานวิจัยเรื่องการมองเห็นแรงงานทำความสะอาดในชุมชนสถานศึกษาซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประยุกต์ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลภาคสนามสองส่วน ส่วนแรก การศึกษาสังคมจุลภาค หรือ sociological miniaturism นำเสนอโดยสโตลท์และคณะ (Stolte et al., 2001) เป็นวิธีการศึกษาชีวิตทางสังคมผ่านกระบวนการของอำนาจ (social power) และอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) เพื่อทำความเข้าใจแบบแผนการใช้ ต่อรอง แลกเปลี่ยนอำนาจของปัจเจกจากจุดยืนในกลุ่มทางสังคมขนาดย่อมหรือภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์แต่ละชุด (negotiated order and social exchange) โดยการสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์เชิงลึกสามารถช่วยให้เห็นสนามความสัมพันธ์ของอำนาจผ่านเรื่องเล่าของปัจเจก

การศึกษาสังคมจุลภาคผสมมุมมองทางจิตวิทยาสังคมและเศรษฐศาสตร์จุลภาคในการพิจารณาการแลกเปลี่ยนทางสังคม ยกตัวอย่างเช่น งานศึกษาเรื่องการแบ่งกันทำงานบ้านของ Brines (1994 as cited in Stolte et al., 2001, p.401) พบว่าการสะสมทุนทางเศรษฐกิจจากการทำงานนอกบ้านของเพศชายและเพศหญิงไม่ได้นำมาสู่อำนาจในการลดภาระงานในบ้านของเพศหญิงไม่ว่ากรณีใด สะท้อนว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงชายมีมิติซับซ้อนไปมากกว่าการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่จะได้รับในทางกลับกัน งบประมาณเป็นตัวแปรหลักในการกำหนดระดับความสะอาดในพื้นที่สาธารณะเช่นกรณีโรงเรียนรัฐบาลในเมืองโทรอนโต ประเทศแคนาดา ต้องเลิกจ้างผู้ดูแลและลดนโยบายความสะอาดจากความสะอาดแบบไร้ฝุ่นเป็นความสะอาดเรียบร้อยโดยทั่วไป

Fine & Hallett (2003) ใช้การศึกษาสังคมจุลภาคผ่านประเด็นเรื่องฝุ่น (dust) เสนอว่าฝุ่นกลายเป็นตัวแทนของเพศ ชนชั้น อาชีพ และชาตินิยม เป็นสัญลักษณ์ของการ “คุกคาม” ท่ามกลางการพัฒนาเทคโนโลยีของวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่ทำให้มนุษย์มองเห็นสิ่งเล็กมากจากฝุ่น เช่น แบคทีเรีย กัมมันตรังสี อนุภาคนาโน การดำรงอยู่ของฝุ่นในที่ทำงานยังเกี่ยวข้องกับสภาพการทำงานในสังคมอุตสาหกรรมและความเชื่อว่าฝุ่นคือสาเหตุของความเจ็บป่วยที่เรียกร้องการจัดการโดยส่วนรวมมากขึ้น ปรากฏการณ์ทางสังคมว่าด้วยฝุ่นหมายรวมถึงการเคลื่อนย้ายแรงงาน สินค้า และทุน ระดับปัจเจกที่สะท้อนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบของระบบเศรษฐกิจโลก

ส่วนต่อมา วิธีวิทยาในงานชาติพันธุ์วรรณาสถาบัน หรือ Institutional ethnography เสนอโดยโดโรธี สมิธ (Smith, 2003; 2005) ศึกษาผ่านกระบวนการทำงานในฐานะพื้นฐานชีวิตทางสังคมในสถาบัน กระบวนการเหล่านั้นเป็นดังเครือข่ายที่ผู้คนถักทอขึ้นจากตัวบท (text) ไม่ว่าจะเป็นรายงาน สรุปผลตามตาราง

ด้านหนึ่งแสดงถึงความรับผิดชอบต่องาน แต่อีกด้านหนึ่งคือการสร้างสัญญาณต่อคุณค่าและความสัมพันธ์ในงานซึ่งประกอบด้วยผู้คนและความรู้สึกมากมายที่เกี่ยวข้อง ปิดบังด้วยภาษาเชิงสถาบันหรือวาทกรรมของมืออาชีพ งานชาติพันธุ์วรรณาเชิงสถาบันต้องการสร้างการมองเห็นสิ่งที่ผู้คนกระทำ (making [what do people do] visible) โดยเฉพาะงานดูแลในบ้านและนอกบ้านซึ่งมักถูกละเลยให้เป็นเรื่องสามัญ ลดทอดคำอธิบายขั้นตอนการทำงานสู่ผลลัพธ์การทำงานแบบนามธรรมในท้ายที่สุด เช่น ความสะอาด ความสบาย เป็นต้น

ดังที่ Hochschild (2012, p.167) ยกคำของ Ivan Illich “shadow-work” หรือ งานใต้เงา ทำให้ความพยายามในการทำงานบ้านเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่นับเป็นมูลค่าแรงงานแต่จำเป็นเพื่อให้สิ่งอื่นสำเร็จได้ การทำงานบ้านได้ดีจึงต้องทำลายหลักฐานความเหนื่อยยากและแสดงผลงานความสะอาดประจักษ์ชัดผ่านรอยยิ้มเต็มใจบนใบหน้า ฉะนั้น ในที่นี้การปลดปล่อยประสบการณ์เชิงผัสสะผ่านภาษาอย่างไม่เป็นทางการสามารถเพิ่มมิติความเข้าใจ งาน (work) ในรายละเอียดประสบการณ์ กระบวนการ และอัตภาวะที่หลอมกลืนในคำอธิบายต่องาน เพื่อทำให้คุณค่าการทำงานเป็นสิ่งที่มองเห็นและท้าทายวาทกรรมหลักของสังคมได้

ทบทวนแนวคิดด้วยโลกของความสะอาด

โลกที่รู้จักแต่กลับไม่คุ้นเคย

ในประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยปรากฏวัฏฒนธรรมการทำความสะอาดร่างกายในชีวิตประจำวันโดยเริ่มจากการชำระล้างสิ่งสกปรกที่ปรากฏอยู่ภายนอกจนไปสู่คำอธิบายต่อการชำระล้างจิตใจ จิตใต้สำนึก ความสะอาดของร่างกายและพื้นที่ต่างเกี่ยวข้องกับสุขลักษณะ (hygiene) ตามนิยามความหมายของวัตถุและวัตถุที่มีสถานะสะอาดหรือสกปรกในทางสังคม อันเป็นคุณสมบัติแบบไม่จำเพาะ การทำความสะอาดแม้เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา (desire) ตั้งแต่ระดับรัฐไปจนถึงร่างกายของปัจเจก

ที่น่าสังเกตคือการทำให้เกิดความสะอาดนี้เกิดจากอุดมการณ์และจินตนาการ มากกว่าการจัด “สิ่งสกปรก” (dirt) โดยตรง ดังประเด็นที่ Campkin & Cox (2007) ทบทวนประวัติศาสตร์ความสะอาดในสังคมยุโรป ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เชื่อว่ามีสกปรกอยู่จากการกำเนิดเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์ทำความสะอาด สิ่งประดิษฐ์เหล่านี้ช่วยคลายความกังวลจากสกปรกและสร้างความปรารถนาต่อความสะอาดให้กับมนุษย์ โดยกลุ่มคนที่ทำความสะอาดมากที่สุด คือ “คนยากจน ผู้หญิง และคนผิวสี” สะท้อนถึงวิธีการแบ่งแยกและกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมจากมาตรฐานความสะอาด กล่าวคือ กระบวนการสร้างอารยะทางชนชั้นและสีผิว (Campkin & Cox, 2007, pp.5-6)

หลักฐานทางโบราณคดีเผยว่าชาวบาบิโลเนียนและชาวอียิปต์แห่งดินแดนอารยธรรมเมโสโปเตเมียสามารถคิดค้นสบู่สำหรับการชำระล้างและบำรุงผิว รวมถึงนิยมการจัดแต่งร่างกายให้เรียบร้อยเกลี้ยงเกลา ชนชั้นสูงมีแรงงานทาสเป็นผู้จัดการความสะอาดส่วนตัว ในเวลาต่อมา เช่นเดียวกับยุคกรีก ชาวเมืองกรุงโรมมีการจัดวางผังเมืองสอดคล้องกับวัฒนธรรมความสะอาด โดยเฉพาะระบบสาธารณูปโภคส่วนรวม (public facilities and urban sanitation) มีการจัดพื้นที่สำหรับการขับถ่าย ชำระล้างร่างกาย พบส้วมและโรงอาบน้ำสาธารณะหลายแห่งในกรุงโรม เนื่องจากระบบท่อน้ำจํักัดเพียงบางพื้นที่ของเมือง คนส่วนใหญ่ที่ใช้บริการ

สาธารณะหรืออาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติจึงมีอำนาจทางเลือกด้านสุขลักษณะน้อยกว่าเมื่อเทียบกับการมีส้วมและโรงอาบน้ำส่วนตัวของชนชั้นสูง

ของเหลวที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการธรรมชาติผ่านร่างกายมนุษย์และสัตว์อย่างปัสสาวะซึ่งประกอบจากสารหลายชนิดรวมถึงแอมโมเนียและมีคุณสมบัติเป็นด่างถูกกักเก็บไว้ในถังรวมก่อนนำไปใช้เป็นสารสำหรับทำความสะอาดเสื้อผ้า ขนสัตว์ รวมถึงส่วนผสมในสบู่และยาสีฟัน อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่จักรพรรดิโรมันเรียกเก็บภาษีปัสสาวะจากฟูลเลอร์ (fullers; fullonica)⁵ ผู้รับซื้อปัสสาวะไปใช้ในกิจการทำความสะอาดเสื้อผ้า (Gill, 2019; Hill, 2022; Robinson, 1992)

ความสะอาดเข้ามาอยู่ในพื้นที่สุขลักษณะส่วนตัว (personal hygiene) ของคนส่วนใหญ่มากขึ้นตั้งแต่ยุคกลางของประวัติศาสตร์ตะวันตก สุขลักษณะในที่อยู่อาศัยส่วนมากพบปัญหาเกี่ยวกับแมลงปรสิตขนาดเล็ก เช่น ตัวเรือด ตัวไร สามารถแพร่กระจายและเป็นพาหะนำโรคติดต่อในคน ชนชั้นล่างของสังคมอยู่อาศัยรวมกันในพื้นที่จำกัดยิ่งเผชิญกับความเสี่ยงในการสัมผัสเชื้อโรค ด้วยเหตุนี้ การทำความสะอาดที่อยู่อาศัยเป็นประจำจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการควบคุมโรคระบาด (Dowdeswell, 2022)

ขณะที่ความคิดเรื่องการทำความสะอาดร่างกายเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างชนชั้นและความเชื่อแบบรวมศูนย์ทางศาสนาในยุโรปยุคกลาง จนถึงศตวรรษที่ 16 ถือเป็นช่วงต้นของยุคสมัยใหม่ ผู้คนยังเชื่อว่าความสะอาดเกี่ยวข้องกับการควบคุมสมดุลของเหลวในร่างกายมนุษย์ การชำระล้างร่างกายและเสื้อผ้าบ่อยครั้งอาจนำไปสู่การติดเชื้อโรคจากภายนอก ชนชั้นสูงสามารถหลีกเลี่ยงการสัมผัสสิ่งแปลกปลอมโดยเฉพาะการอาบน้ำซึ่งถูกทำให้กลายเป็นกระบวนการขจัดสิ่งสกปรกออกจากร่างกายของชนชั้นแรงงานผู้ตรากตรำและใช้ร่างกายสัมผัสสิ่งต่าง ๆ เป็นหลัก การใช้กลิ่นจากน้ำหอมเพื่อสร้างบรรยากาศและสุนทรียะของความสะอาดจึงเข้ามาเป็นตัวแทนของรสนิยมชนชั้นสูง ขณะเดียวกันการครอบงำอันยาวนานของคริสตจักรก่อนการปฏิรูปศาสนาส่งผลให้ศาสนาสามารถสร้างคำอธิบายเรื่องความสะอาดบริสุทธิ์ (purity) ทั้งทางกายและทางใจผ่านการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามหลักศาสนา

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสังคมชั้นสำคัญชิ้นหนึ่งในศตวรรษที่ 20 “Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo” ของแมรี ดักลาส (Douglas, 1966) นักมานุษยวิทยาหญิงชาวอังกฤษผู้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนักสังคมวิทยาสายโครงสร้างหน้าที่นิยมชาวฝรั่งเศส เอมีล เดอร์ไคม์ (Émile Durkheim) ในการอธิบายประเด็นทางสังคมด้านพิธีกรรมและศาสนา การขีดเส้นแบ่งสิ่งที่เรียกว่าความสะอาดและความสกปรกซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทสังคม สิ่งเหล่านี้หาได้ดำรงอยู่โดด ๆ หากแต่เกิดขึ้นข้ามเส้นแบ่งระหว่างความต่าง กลับไปกลับมาในเชิงพื้นที่และวัตถุทางความคิด

⁵ Mark (2021) อธิบายถึงฟูลเลอร์ว่าเป็นอาชีพสำคัญในยุคโรมัน เป็นอาชีพเก่าแก่ตั้งแต่สมัยเมโสโปเตเมียหรือมากกว่าพันปีก่อนคริสต์ศักราช อาจเปรียบได้กับอาชีพซักอบรีดในสังคมปัจจุบัน ถึงกระนั้น การใช้ปัสสาวะในกระบวนการทำความสะอาดเสื้อผ้าส่งผลให้สถานะทางสังคมตกอยู่ในสถานะ personae non gratae ในภาษาละติน (Harvey, as cited in Mark, 2001) Harvey เป็นนักประวัติศาสตร์คลาสสิกผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของผู้คนในยุคโรมโบราณ) สถานะดังกล่าวแปลได้ว่าบุคคลไม่พึงปรารถนา (person not welcome) ปัจจุบันมีการใช้คำศัพท์นี้ในทางการทูต

ความหมายทางสังคมของความสะอาดถูกอธิบายอย่างมากในทางศาสนาผ่านกระบวนการชำระล้างร่างกาย และจิตใจให้บริสุทธิ์ (purification) การให้ร่างกายสัมผัสสื่อกลางตามความเชื่อ เช่น เครื่องราง น้ำ-ไฟ ควันหอม เป็นต้น เป็นการช่วยลบล้างมลทินอันเป็นที่มาของความรู้สึกผิดบาปหรือความสกปรกของมนุษย์ให้หมดสิ้นไป

ยุคติ มุกดาวิจิตร (2541) นำแนวคิดของดักลาสมาอธิบายผัสสะการได้กลิ่นว่ากลิ่นโดยตัวมันเองเป็นสื่อไปยังสิ่งอื่น มันจึงต้องอาศัยที่มาหรือบริบทรองรับ เมื่อพูดถึงกลิ่นปฏิภูลในฐานะมลภาวะทางร่างกายอย่างหนึ่งซึ่งมีที่มาจากสามแหล่งหลักคือ ทวารและซี้, ผม-ขน, เหงื่อและไขมัน อันเป็นสัญลักษณ์แห่งความสกปรก การจัดการกลิ่นตัวมีที่มาจากสสารเหล่านี้อยู่ในสถานะกำกวมระหว่างภายในและภายนอกร่างกาย เปรียบได้กับพิธีกรรมแห่งการชำระล้าง ในแง่หนึ่งคือผ่านการบริโภคสินค้าเพื่อกลบหรือเพิ่มกลิ่นอย่างเช่น น้ำหอม สินค้าเป็นตัวช่วยจัดระเบียบให้มลภาวะน่าพิสมัย เป็นการเปลี่ยนผ่านผู้บริโภคไปสู่เรือนร่างและภาวะสังคมในอุดมคติ

ดังที่ Douglas (1966) เน้นย้ำว่าความสกปรกไม่ใช่คุณสมบัติแต่คือการกำหนดที่ทางในโครงข่ายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับโลก เพราะสิ่งสกปรกเป็นปัญหาจากการไม่เข้าพวก อยู่ผิดที่ผิดทาง “Dirt is a matter out of place.” ข้อเสนอในงานของดักลาสมีอิทธิพลทางความคิดต่อทฤษฎี Abjection ของจูเลีย คริสเตวา นักปรัชญาแนวจิตวิเคราะห์ชาวบัลแกเรีย-ฝรั่งเศส (Kristeva, 1982a; 1982b) ในที่นี้ ผู้เขียนแปลเป็นไทยว่า *กระอักกระอ่วน หรือ ปฏิกริยาการปฏิเสธภายใน*

“ความหมายของ abjection ไม่ได้มาจากความสกปรกของตัวมัน แต่เพราะมันเป็นสิ่งที่รบกวนอัตลักษณ์ ระบบ และการจัดลำดับ มันไม่สนใจเรื่องขอบเขต สถานะ หรือกฎ เพราะตัวมันเองนั้นเป็นสิ่งที่อยู่กึ่งกลาง ก้ำกึ่ง คลุมเครือ และประกอบขึ้นจากหลายสิ่งรวมกัน” (Kristeva 1982a, p.4 อ้างถึงใน ฤทธิญา ไชยศรี, 2565)

Kristeva (1982a) อธิบายว่า abjection ปรากฏท่ามกลางสภาวะทะเลาะหลายของประธานและวัตถุ ตัวตนและสิ่งอื่น สิ่งนี้ดำรงอยู่ก่อนหน้าระบบภาษา ก่อนระเบียบเชิงสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้อธิบายความปรารถนาหรือภาพตัวแทน ข้อเสนอแนวจิตวิเคราะห์แบบของคริสเตวาเขยิบจากฟรอยด์และลาก็องในศตวรรษที่ 19-20 ที่เน้นอธิบายภาษาแห่งความปรารถนา สำหรับเธอ abjection เกี่ยวข้องกับความกลัว (fear) และเอ็นจอยเมนต์ (enjoyment) มากเสียยิ่งกว่าความปรารถนาที่ถูกสร้างขึ้นจากโครงสร้างความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในระเบียบโลก ความพยายามในการทำหายหรือลบเลือนโลกทางภาษาด้วยปฏิกริยาการปฏิเสธต่อต้านภายในต่อสัญญาณรบกวนความปรารถนา (abjection) ยกตัวอย่างเช่น ความตายที่เห็นเป็นรูปธรรมผ่านของเหลว เลือด น้ำเหลือง ของเสียจากกระบวนการย่อยสลาย กลิ่นเน่าเปื่อย บาดแผล ซากศพ รวมไปถึงสิ่งมีชีวิตระดับจุลินทรีย์ที่ไม่อาจมองเห็นด้วยตาเปล่าอย่างแบคทีเรีย ไวรัส เหล่านี้ล้วนแต่เป็น object ในโลกที่รู้จักแต่ไม่คุ้นเคย ในกระบวนการทำงานของ abjection ซึ่งไม่สามารถจัดการควบคุมด้วยระบบภาษา ศาสนา และศิลปะจึงเป็นพื้นที่ที่ลอบประโลมและจรรโลงให้มนุษย์รู้สึกปลอดภัยจากความปั่นป่วนนี้

ยิ่งไปกว่านั้น อัตภาวะในฐานะกระบวนการยังไม่มีแก่นนอนและไม่จำเป็นต้องมั่นคงถาวรเสมอไป การดำรงตัวตนแห่งระเบียบความสะอาด (clean and proper body; le corps propre) ถูกกำหนดโดยสถาบันทางสังคม ความเป็นตัวตน (selfhood) จึงสร้างขึ้นด้วยการต่อต้านสิ่งที่ร่างกายผลิตเพื่อจัดวางอัตภาวะให้สอดคล้องเหมาะสม abjection ปลดปล่อยสิ่งที่ระบบต้องการกดทับและหลอมรวมผูกขาด (Mansfield, 2000, p.82) ด้านหนึ่ง abjection สันสະเทือนกระบวนการแห่งอัตภาวะ แต่อีกด้านยังมอบเสรีภาพและความอริมย์ผ่านกระบวนการทำให้เป็นสินค้ากระตุ้นเร้าความหวาดกลัว (phobia) ดังเช่นในภาพยนตร์บันเทิงสยองขวัญ พลวัตแห่งอัตภาวะจึงเป็นความเป็นไปได้อย่างหนึ่งของการคลี่คลาย abjection ซึ่งฝังอยู่ในระบอบความสัมพันธ์เชิงอำนาจของความสะอาด

พื้นที่สะอาดคือพื้นที่พร้อมใช้งาน เป็นคำตอบที่หลายคนอธิบาย ควบคู่ไปกับการเล่าถึงประสบการณ์เชิงผัสสะแตกต่างกันไป ที่น่าสนใจคือผัสสะหลายอย่าง เช่น การมองเห็น การได้กลิ่น การได้ยินเสียง การสัมผัส กระทั่งความรู้สึกภายในเป็นภาษาในการบอกเล่าเรื่องราวความสะอาดอย่างซับซ้อน ตัวอย่างของ abjection หรือ ปฏิกริยาการปฏิเสธภายในต่อ abject ในที่นี้คือกลิ่นเหม็นของห้องน้ำที่ปรากฏขึ้นในช่วงระหว่างการทำมาความสะอาด

“ใช้ [ห้องน้ำ] กันได้ยังไง ไม่เหม็นหรือ”

แม่บ้านพูดพลางจัดเตรียมอุปกรณ์ทำความสะอาดหลังจากเข้าไปสำรวจภายในห้องน้ำตามกิจวัตรในช่วงวันเริ่มต้นสัปดาห์อย่างวันจันทร์ ห้องน้ำส่วนรวมภายในอาคารเป็นพื้นที่การใช้งานของผู้คนจำนวนมากในการทำกิจวัตรตลอดวันและตลอดสัปดาห์การทำงาน จึงเป็นพื้นที่ที่ต้องการความสะอาด อยู่ในสภาพพร้อมใช้งานเสมอ จุดตรวจตราความสะอาดในแต่ละวันจึงพบเห็นได้มากที่สุดบริเวณห้องน้ำ จากแรงงานทำความสะอาด ผู้ตรวจประเมินความสะอาด (ซูปฯ) ผู้ว่าจ้าง และผู้ใช้งาน เพื่อรักษามาตรฐานความสะอาดที่พึงประสงค์ของห้องน้ำ คือ พื้นและผนังที่แห้ง ปราศจากเศษขยะและร่องรอยการใช้งานโดยเฉพาะในบริเวณสุขภัณฑ์ ไร้กลิ่นไม่พึงประสงค์ หลายแห่งมีตารางเวลาการตรวจตรากำกับอย่างชัดเจนในรายละเอียด

ชีวิตแรงงานทำความสะอาดจึงเป็นตัวแทนของการประกอบสร้างโลกของความสะอาดในบริบทสังคมสมัยใหม่ การมองเห็นแรงงานทำความสะอาดมากขึ้นในพื้นที่สาธารณะยังหมายถึงการกลายเป็นความปกติและสำเร็จรูปของความสะอาดที่ผลงานของผู้ทำความสะอาดถูกกำกับโดยข้อตกลงในขอบเขตงาน (Term of Reference; ToR) เป็นสัญญาโดยผู้ว่าจ้างต่อผู้ให้บริการ ตลอดจนการประเมินตามกลไกการจัดซื้อจัดจ้างภาครัฐและทุน พร้อมกันนั้นการจ้างเหมาทำความสะอาดยังสร้างโลกที่รู้จักแต่ไม่คุ้นเคย การทำความสะอาดจึงเป็นกระบวนการจัดเก็บสิ่งรบกวน (abject) ให้อยู่ในที่ทางที่เหมาะสมมากกว่าการเปิดเผยให้เห็นถึงร่างกายและวัตถุแห่งความสะอาด

ผัสสาormanได้เพดานความสะอาด⁶

ความสะอาดได้ถูกพัฒนาในบริบทของการเติบโตด้านอุตสาหกรรม ชัดเจนอย่างยิ่งช่วงกลางศตวรรษที่ 19 ส่วนหนึ่งเพื่อคิดค้นเทคโนโลยีในการจำกัดขอบเขตของความสกปรกอันเกิดจากกระบวนการผลิต ขณะเดียวกันแรงงานที่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากสิ่งสกปรก (3D jobs: dirty, dangerous, demeaning/difficult) ความเหลื่อมล้ำในบทบาทของผู้หญิงในงานทำความสะอาดเริ่มปรากฏชัดขึ้นช่วงกลางศตวรรษที่ 20 เมื่อผู้หญิงเข้าสู่ระบบการศึกษาและการทำงานมากขึ้น ความต้องการแรงงานทำความสะอาดทำงานบ้านแทนจึงนำมาสู่การขยายตัวของอาชีพพนักงานทำความสะอาด (Wyatt & Hecker, 2006) ตามอาคารสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในพื้นที่เมือง ตลอดจนการเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติจากประเทศกำลังพัฒนาสู่ประเทศที่มีความก้าวหน้าและโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่า เช่น แรงงานไทยไปทำงานแม่บ้านในประเทศญี่ปุ่น แรงงานไทใหญ่มาทำงานแม่บ้านในไทยแทน

การออกไปเป็นแม่บ้านในบ้านของผู้อื่นหรือสถานที่อื่นทำให้ “งานบ้าน” มีมูลค่าแลกเปลี่ยน ขณะเดียวกัน “แม่บ้าน พ่อบ้าน” ในฐานะอาชีพยังสร้างคุณค่าให้เกิดบรรยากาศความเชื่อมโยงกับพื้นที่ และความรู้สึกพึงพอใจ ลักษณะงานบริการแบบอาศัยตัวตนในการสร้างความรู้สึที่ดี (in-person) เช่นนี้เป็น การจัดการปัญหาหรือสัญญาในชีวิตประจำวัน อาชีพเชิงอารมณ์ (affective labor) เหล่านี้มีความจำเป็นยิ่ง โยงต่อการสะสมทุนและระเบียบแบบปิตาธิปไตยในระบบการจ้างงานสมัยใหม่อย่างขาดไม่ได้ (patriarchal order) ภายใต้การแบ่งงานกันทำระดับโลกของชนชั้น เพศ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์ด้านอื่นในกลุ่ม แรงงานอวัตถุเพื่อการผลิตและการผลิตซ้ำทางสังคม (Hardt, 1999, p.95-97)

ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจระดับโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในระดับพื้นที่ยังส่งผลให้เกิดช่องว่างในงานฐานราก เช่น งานทำความสะอาด งานก่อสร้าง งานดูแล มักถูกจัดอยู่ในงานพื้นฐานไร้ทักษะแม้เป็นส่วนที่เรียกได้ว่าเป็นพลังในการขับเคลื่อนสังคมเศรษฐกิจให้เดินหน้าต่อไปได้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ชัยพงษ์ สำเนียง (2557) ชี้ว่าการมองไม่เห็นแรงงานข้ามชาติหรือการมองแรงงานข้ามชาติเป็นมนุษย์ล่องหน ไร้ตัวตน เป็นการมองแบบ แยกส่วนความเป็นมนุษย์ เลือคมองเฉพาะด้านของผลประโยชน์ เท่ากับยังเป็นการลดทอนและกดทับให้ แรงงานข้ามชาติไม่อาจเข้าถึงความสัมพันธ์และการต่อรองที่กว้างขวางขึ้นได้

ในหลายกรณีการเปลี่ยนผ่านทางสังคมเกิดขึ้นผ่านการแยกแยะความสกปรกออกจากความสะอาด ด้วยตัวชี้วัดทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ Hoy (1995) อธิบายว่าสงครามกลางเมืองอเมริกาช่วงทศวรรษ 1860 อันเกิดจากข้อโต้แย้งระหว่างรัฐในสหรัฐอเมริกาต่อประเด็นการถือครองทาส เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการจัดการความสะอาดโดยสมาชิกเพศหญิงในครอบครัว การขจัดความสกปรกออกจากสังคมอเมริกาเกิดผ่าน

⁶ ผัสสาormanได้เพดานความสะอาด หมายถึงบรรยากาศความสะอาดโดยรวมในพื้นที่ที่ผู้คนรู้สึกตามจุดยืนตำแหน่งทั้งใน โครงสร้างและระเบียบทางสังคม เรียกอีกอย่างว่าเป็นพื้นที่ผิวและปริมาตรของความสะอาด (volume) ที่รวมพื้น ฝาผนัง เพดาน มุม ขอบ องค์กรประกอบที่อยู่ภายในทั้งที่สังเกตได้และไม่ได้ ล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ของการสร้างความพึงพอใจที่แรงงาน แต่ละคนจะต้องแบกรับ

การแทนที่แรงงานทาสด้วยเทคโนโลยี⁷ ในทำนองเดียวกัน Horsfield (1998, p.xiii-xiv) ชี้ว่านับตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 ทศวรรษต่อความสะอาดเป็นเครื่องมือจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงชนชั้นกลางผู้เป็นแม่บ้านเต็มเวลา (middle-class housewife) กระตุ้นการบริโภคสินค้าของใช้ในบ้านเพื่อเพิ่มทักษะความชำนาญและโดยเฉพาะอย่างยิ่งความพึงพอใจหลงใหลต่อการทำความสะอาดบ้าน (obsession)

การกลายเป็นเมืองในสังคมจีนได้นำเข้าความเป็นอื่นที่ถูกสร้างขึ้นผ่านหมู่บ้าน(สะอาด)ใหม่ในชนบทจีน (uncanny modernization) Lai (2016) ได้นำกรอบคิดเชิงจิตวิเคราะห์เรื่อง “ความรู้สึกแปลกแต่คุ้น” (uncanny) ของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Freud, 1919) มาวิเคราะห์และเสนอว่าสิ่งสกปรกเชิงโครงสร้างสร้างพื้นฐาน (infrastructural dirt) เช่น ดินหรือสิ่งสกปรกในหมู่บ้านที่ยังคงอยู่แม้จะทำความสะอาดทุกวัน ต่างจากความสกปรกบนพื้นผิวที่สามารถเช็ดถูทำความสะอาดออกได้ง่ายกว่า ทว่า การรักษาความสะอาดกลายเป็นสิ่งที่ถูกทำให้ตระหนักถึงและแทรกซึมผ่านกิจวัตรประจำวัน (hygiene sensibility) เป็นการนำแบบแผนโลกมาใช้โดยคนชั้นสูงในเมืองเพื่อสร้างความทันสมัย ขณะที่ความสกปรกยังปรากฏเป็นเงาสะท้อนความสามารถในการควบคุมความสะอาดโดยรัฐบาลจีน

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกแปลกแต่คุ้น (uncanny)⁸ แท้จริงแล้วคือสิ่งที่คุ้นเคยหรือมีอยู่เดิมแต่ถูกทำให้แปลกไปด้วยกระบวนการกดทับความรู้สึก ต่างไปจากความหมายของ abjection ในมุมมองของคริสเตวาอันเป็นความกระอักกระอ่วนจากการไม่สามารถยอมรับความคุ้นเคยได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากการรับรู้ถึง abject เกิดขึ้นผ่านกระบวนการสร้างตัวตนและปฏิกิริยาภายในตั้งแต่วัยเด็ก สัมพันธ์กับกรอบทางศีลธรรมการเมืองของสังคมนั้น ๆ อย่างซับซ้อน ดังที่งานเขียนเรื่องการเดินทางในระยะห่างของดวงตาของศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ (2563, น.130) ชี้ถึงความเป็นชาติตามแนวคิดอุดมคติของอีโก (Ego Ideal) ที่ประกอบสร้าง “คนแปลกหน้าอันผูกพัน” ต่อ *คนต่างชาติ คนต่างด้าว* อ้างอิงผลงานของจูเลีย คริสเตวา ในหนังสือ *Strangers to Ourselves* (1991) ภาวะความแปลกหน้านั้นเองเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อการรับรู้ซึ่งตัวตนและการดำรงอยู่ของคนในสังคม (sense of being) อุดมคติของอีโกกำกับทิศทางของตัวตนรวมถึงคุณค่าความหมายของชีวิตให้อยู่ในครรลองของชาติ นอกจากนี้ “การมองเห็นกลายเป็นพันธนาการของมนุษย์สมัยใหม่” ผู้คนโดดเดี่ยวตัวเองออกจากผู้อื่นผ่านผัสสะการมอง เช่น คนขอทาน คนไร้บ้าน ความหวาดกลัวที่จะได้รู้จักผู้อื่นผ่านผัสสะด้านอื่นได้

⁷ Amato (1996) วิพากษ์การนำเสนอเรื่องราวความสะอาดแบบอเมริกาของ Hoy (1995) ว่าละเลยความต่อเนื่องของมิติทางประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปต่อการสร้างแบบแผนความสะอาดในอเมริกา ทำให้ขาดความลุ่มลึกในการอภิปรายความย้อนแย้งของความสะอาดซึ่งกำเนิดจากวิธีการผลิตที่ไม่สะอาดสู่การผลิตซ้ำชีวิตแบบสะอาด เพื่อกำหนดและควบคุมสถานภาพทางสังคมในระดับกว้าง

⁸ Uncanny ในภาษาเยอรมันคือ unheimlich แปลตรงตัวเป็นภาษาอังกฤษว่า unhomely (ไม่ใช่บ้าน) โดยไม่ได้หมายถึงความไม่คุ้นเคย (unfamiliar) เพียงด้านเดียว แต่อาจมีความหมายตรงข้ามกับคำที่มีความหมายว่า ความคุ้นเคย (familiar) การเป็นคนที่นี่ (native), การเป็นส่วนหนึ่งของที่นี่ ที่ ๆ เปรียบเสมือนบ้าน (belonging to the home) ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือ heimlich ผสานขึ้นจากนัยยะความหมายที่แตกต่างกันระหว่างความคุ้นเคยและการทำให้ไม่ปรากฏเห็น (concealed) ฉะนั้น unheimlich จึงเป็นคำอธิบายถึงสิ่งที่ควรถูกปกปิด ซ่อนเร้น แต่กลับกลายเป็นสิ่งที่ถูกทำให้ปรากฏ (Freud, 1919, p.1-3)

กลายเป็นกำแพงกั้นขวาง ในทำนองมองเห็นแต่นิ่งเฉยหรือเลี่ยงการมองเห็นที่จะนำไปสู่ปฏิสัมพันธ์ (ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ, 2563, น.185)

ปฏิกริยาของมนุษย์อันเกิดจากการพัฒนายังสะท้อนถึงการต่อรองกับระเบียบแห่งพื้นที่และเวลาผ่าน การทำความสะอาด (do the cleaning) ดังที่ Pink (2012, 57, p.60-62) เสนอว่าการทำความสะอาดในห้องครัวเป็นกระบวนการใช้พหุผัสในการรู้ด้วยการสัมผัสและการจับต้อง ควบคู่ไปกับการประเมินผลทางสายตา (It looks clean.) ถึงกระนั้น ความสะอาดไม่จำกัดอยู่เพียงแค่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นแต่ยังถูกประเมินผ่านการรับรู้ปฏิบัติการเชิงทักษะของการทำความสะอาด การซักล้างและการทำความสะอาดพื้นผิวของใช้ในครัว และห้องครัวจึงเป็นการกลับคืนสู่มาตรฐานที่เหมาะสมของความสะอาด ท่ามกลางอัตลักษณ์และปฏิบัติการที่แสดงให้เห็นในพื้นที่ครัว (kitchen-place) ที่ซึ่งทักษะและศีลธรรมว่าด้วยความสะอาดเชื่อมประสานระหว่างมนุษย์และวัตถุ ในแง่นี้เอง พหุผัสจะจึงเป็นเครื่องมือแปลผลความสะอาดที่ทำงานควบคู่กับการให้คุณค่าผู้ที่ทำความสะอาดในบริบทเหล่านั้นด้วย

กล่าวได้ว่า ร่างกายค่อย ๆ กลายเป็นพรมแดนทางวัฒนธรรมในการจำแนกโลกของความสะอาด (othering) ในฐานะพื้นที่ไหลเวียนของการสร้างและปฏิเสธความหมาย Dant & Bowles (2003) พบว่าการให้ที่ทางกับร่างกาย (body) ในฐานะสื่อกายภาพของความรู้สึก หรืองานศึกษาในสายสตรีนิยมที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหาความสกปรกผ่านประเด็นเรื่องเพศ ความรับรู้ต่องานสกปรก (dirty work) แตกต่างกันระหว่างงานของเพศชายกับงานของเพศหญิง ผู้ชายอาจทำงานอย่างเช่น ช่างรถ รับซื้อขยะรีไซเคิล ควบคู่ไปกับอุดมการณ์ความเป็นชาย การเป็นหัวหน้าครอบครัวทำงานหาเลี้ยงชีพ ในทางกลับกัน งานสกปรกในเชิงกายภาพมักถูกมองเป็นงานของเพศหญิง ไม่ว่าจะเป็นงานดูแลเด็ก ผู้ป่วย ผู้พิการ ผู้สูงอายุ การใช้ผัสสะในการรักษาความสะอาดให้กับผู้อื่นและสถานที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพขายบริการทางเพศที่มักถูกตีตราว่าเป็นอาชีพสกปรกและร่างกายอันน่าขยะแขยง พร้อมกันนั้น ร่างกายและแรงงานผู้หญิงยังถูกประกอบสร้างให้เป็นตัวแทนของความสะอาด ความละเอียดอ่อน ความปลอดภัย ยกตัวอย่างเช่นการให้ความสำคัญกับมาตรฐานความปลอดภัยผ่านอัตลักษณ์ทางเพศ “ที่ขณะนี้ไม่มีคนทำความสะอาดผู้ชายเลย หญิงล้วน เพราะนักศึกษาเราเป็นผู้หญิง คนบดีก็เคยบอกว่าให้เอาแต่ผู้หญิงมาทำงาน อาจารย์ส่วนใหญ่ก็เป็นผู้หญิง” อาจารย์ท่านหนึ่งอธิบาย

แนวคิดสิ่งสกปรก (dirt) อย่างเชื้อโรคและสิ่งแปลกปลอมเป็นสิ่งอันตราย (danger) เปิดพื้นที่ให้ “เลนส์การมองเห็นความสกปรก” โดยเฉพาะเทคโนโลยีการแพทย์เข้ามาสร้างคำอธิบายความสะอาดผ่านทฤษฎีเชื้อโรค (germ theory) ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ในแง่ของการขจัดสิ่งสกปรกให้ปราศจากหมดจดทั้งภายในและภายนอกร่างกาย ทำให้การพิสูจน์ความสะอาดสามารถวัดได้ในเชิงปริมาณจากสารที่แม้จะมองไม่เห็นด้วยตาเปล่าแต่มองเห็นได้ด้วยเครื่องมือเทคโนโลยี ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ยุคต้นยังนำไปสู่การผลิตผงซักฟอกและสารทำความสะอาดประเภทอื่น สร้างพฤติกรรมการรักษาความสะอาดให้กลายเป็นมาตรฐานสากลความสะอาดจึงกลายเป็นมาตรการควบคุมและจัดการกับการแพร่ระบาดของโรคในท้ายที่สุด

ในสังคมร่วมสมัย ความสะอาดกลายเป็นสิ่งที่จับจ้องและจับต้องได้มากขึ้นผ่านมาตรฐานงานบ้าน และวิธีการทำความสะอาดบ้าน ประกอบสร้างหลักการโดยนักวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์ และสังคม พร้อมกับอุดมการณ์การเป็นแม่บ้านที่ดี บ้านที่สะอาดจะต้องดูดีและมีกลิ่นหอม แม้เราจะมองไม่เห็นเชื้อโรคก็ตาม แต่ภาพอุดมคติของบ้านที่มีความสุขและมีสุขภาวะที่ดีได้กลายเป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมความสะอาด ขณะที่การมองไม่เห็นและการไม่ได้กลิ่นสามารถสลายความสำคัญของสิ่งที่จำเป็นต้องทำความสะอาด แต่ความวิตกกังวลต่อสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ด้วยผัสสะเหล่านั้นเองยังคงอยู่และยังทำให้การทำให้มองเห็นกลายเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญ (Martens, 2007, pp.47-48) การจับตามอง (visual monitoring) อาจสะท้อนว่าความอดทนต่อความสกปรกที่มองเห็นได้ในวัฒนธรรมความสะอาดปัจจุบันลดน้อยถอยลงกว่าที่ผ่านมา โดยวัตถุจะแสดงให้เห็นถึงความสกปรกเพื่อส่งสัญญาณว่าถึงเวลาในการทำความสะอาดแล้ว เช่นเดียวกันกับความสกปรกที่มองไม่เห็นกระตุ้นเราให้เกิดพฤติกรรมและความต้องการจัดระเบียบความสะอาดอย่างเข้มข้นในพื้นที่และเวลาสมัยใหม่ ในแง่นี้เอง ประสบการณ์เชิงผัสสะจากการได้กลิ่น การได้ยิน การสัมผัส ยังเชื่อมโยงไปยัง affect โดยก่อให้เกิดจินตนาการการมองเห็นสิ่งที่ไม่ปรากฏได้อย่างชัดเจนขึ้น

สอดคล้องกับข้อเสนอของฌอร์ฌ บาตเตล (Georges Bataille, 1993) ต่อ abjection ในฐานะกระบวนการสร้างอัตภาวะเชิงการปกครองโดยรัฐและการสร้างสังคมสมัยใหม่โดยระบบทุนนิยม วางอยู่บนพื้นฐานการสร้างคำอธิบายต่อความสะอาดและคิดค้นวิธีการกำจัดควบคุมความสกปรก ด้วยเหตุนี้ บาตเตลเน้นย้ำว่าชนชั้นปกครองจึงจำเป็นต้องสร้างสิ่งที่ป็นวาทกรรมความสะอาดขึ้นมาเพื่อกำกับความสัมพันธ์ทางชนชั้น เมื่อความสะอาดกลายเป็นเรื่องเล่าขนาดใหญ่ของคนทั่วไป ความสะอาดจึงกลายเป็นวัตถุและทุนทางวัฒนธรรมในตัวเองที่ซึ่งอำนาจปกครองสามารถถ่วงการแทรกแซงวิธีการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งได้ปกครอง ในที่นี้ สามารถเทียบเคียงกับตัวอย่างการปฏิรูปสังคมสมัยใหม่ในพระนคร (กรุงเทพฯ) สมัยรัชกาลที่ 5 ผ่านการสร้างความสะอาดเชิงทัศนียภาพสังคม “ความรู้สึกละอายใจ” มากกว่าเพียงแค่เหตุผลด้านสุขอนามัย และการกำหนดอัตลักษณ์เฉพาะของผู้มีหน้าที่ทำความสะอาดแทนผู้อื่น ด้วยวิธีการเกณฑ์แรงงานและการว่าจ้างชนบางกลุ่ม (จิตตวดี จิตรพงศ์, 2556)

โดยสรุปในส่วนนี้ ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นว่าโลกทัศน์ต่อความสะอาดประกอบสร้างขึ้นอย่างมีพลวัตสัมพันธ์กับโครงสร้างสังคม ระเบียบแบบแผน มีทั้งรัฐ ทุน และผู้คนหลากหลายกลุ่มเป็นผู้กระทำการในการนิยามความหมายและการปฏิบัติ ทว่า การดำรงอยู่ร่วมกันเชิงพื้นที่และเวลาในโลกของความสะอาดมักสะท้อนผ่านกลไกเชิงระบบด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพื่อลดทอนประสบการณ์เชิงผัสสะอันหลากหลายให้อยู่ภายใต้ระบบคุณค่าตามอุดมคติ

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ความสะอาดตามตาราง: พื้นที่และเวลาในอุตสาหกรรมความสะอาด

อุตสาหกรรมความสะอาดเป็นกลไกการผลิตที่รองรับการทำให้ความสะอาดเป็นสินค้าและบริการที่บริโภคด้วยทุนทางเศรษฐกิจมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 1980 อุตสาหกรรมรับทำความสะอาดได้ขยายตัว

รองรับการบริโภคของครอบครัวชนชั้นกลาง อีกทั้งยังประกอบสร้างระบอบการจ้างงานแรงงานทำความสะอาดแบบครบวงจรอย่างไม่เคยมีมาก่อน (Hoy, 1995) ทว่าแรงงานต้องแบกรับต้นทุนการผลิตโดยไม่ได้รับสวัสดิการพื้นฐานอย่างเหมาะสม ความยืดหยุ่นของตลาดแรงงานในประเทศสมาชิกสหภาพยุโรปกลับกลายเป็นข้อจำกัดในการเลือกทำงานซึ่ง Ollus (2016) นิยามว่าเป็น “ความยืดหยุ่นเชิงบังคับ (forced flexibility)” เมื่อแรงงานข้ามชาติจำต้องงานต่อสัญญาจ้างงานที่ไม่แน่นอนมั่นคง อย่างเช่น zero hour contract เป็นสัญญาจ้างที่ไม่กำหนดเวลาทำงานขั้นต่ำซึ่งด้านหนึ่งกระทบต่อการควบคุมและจัดการเวลาชีวิตของปัจเจก รวมถึงกรณีห่วงโซ่สัญญาการเหมาช่วงที่ยังกดทับความสามารถในการต่อรองทางเศรษฐกิจของแรงงานหลายชั้น

แม้ว่าปัญหาจะดำรงอยู่อย่างกระจุกกระจายและซ่อนเร้นในแต่ละมิติของการทำงานแต่เมื่อมองภาพรวมจะพบว่าการขูดรีดสะสมอยู่ในกระบวนการทั้งหมดของอุตสาหกรรมทำความสะอาดที่แรงงานทำความสะอาดข้ามชาติต้องเผชิญ อีกทั้งความกลัวต่อการสูญเสียงานและรายได้ยังส่งผลต่อพฤติกรรมการทำงานโดยหลีกเลี่ยงความเสี่ยง จำยอมต่อสภาพการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรมโดยไม่มีปากมีเสียง (work without complain) ภายใต้การกำหนดกรอบการทำงานโดยภาคีระหว่างนาย(ทุน)จ้าง สหภาพแรงงาน และรัฐ

งานศึกษาเรื่องแพลตฟอร์มอีโคโนมี (platform economy) และผลกระทบต่อแรงงานในภาคบริการในประเทศไทย โดยสถาบันแรงงานและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่าในปี 2559 ได้เริ่มมีการเปิดให้บริการแอปพลิเคชันบริการทำความสะอาดซึ่งพัฒนาโดยคนไทยเป็นครั้งแรก อัตราค่าบริการจะคิดเป็นรายชั่วโมงแตกต่างกันตามขนาดของพื้นที่และจังหวัดที่ใช้บริการโดยบริษัทจะกำหนดราคาเริ่มต้นราคาอาจจะผันแปรตามวัสดุอุปกรณ์และประกันความเสียหายที่ผู้ใช้บริการเลือก แม้นบ้านผู้ให้บริการทำความสะอาดสามารถสมัครงานผ่านแอปพลิเคชันเพื่อรอเลือกจ้างโดยผู้ใช้บริการ คุณสมบัติเบื้องต้นของแม่บ้านคือต้องมีสัญชาติไทย อายุ 18 ปี ขึ้นไป ข้อมูลประสบการณ์และทักษะในการทำความสะอาดจากการแสดงความคิดเห็นและให้คะแนนเป็นองค์ประกอบในการตัดสินใจใช้บริการของลูกค้ารายอื่น แพลตฟอร์มจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการจับคู่ตามความต้องการที่ระบุ คิดค่าใช้จ่ายร้อยละ 10-20 ของค่าจ้างรายรอบ รูปแบบการจ้างงานลักษณะนี้จึงมีความยืดหยุ่นตามเวลาแต่ในทางกลับกันแรงงานทำความสะอาดเหล่านี้ไม่มีสัญญาจ้างรองรับ การอยู่ในฐานะพาร์ทเนอร์ทำให้อำนาจการเจรจาต่อรองกับแอปพลิเคชันซึ่งไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบในลักษณะของนายจ้าง-ลูกจ้างตามกฎหมายมีจำกัด (ทีมข่าว TCIJ, 2561)

ในภาพรวม อุตสาหกรรมทำความสะอาดในเมืองเชียงใหม่เติบโตมากขึ้นในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา จากข้อมูลการจดทะเบียนนิติบุคคล ห้างหุ้นส่วนบริษัท ประกอบธุรกิจด้านความสะอาด ณ เดือนตุลาคม 2565 มีจำนวนทั้งสิ้น 143 ราย ส่วนใหญ่เป็นบริษัทนิติบุคคลที่จดทะเบียนประเภทธุรกิจการบริการทำความสะอาดทั่วไปของตัวอาคาร ทุนจดทะเบียนกิจการมีตั้งแต่หลักแสนจนถึงหลักสิบล้านบาท โดยรายได้รวมสุทธิสูงสุดอยู่ที่หลักร้อยล้านบาท นายจ้างพึงพาตลาดแรงงานข้ามชาติเป็นอย่างมาก งานศึกษาของศรัณญา ใจอินตะ (2558) พบว่ากว่าร้อยละ 90 ของพนักงานทำความสะอาดในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สืบมาจากพื้นที่

มหาวิทยาลัยผังมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ เป็นแรงงานไทใหญ่ จากประเทศเมียนมาร์ โดยเกินกว่าครึ่งเดินทางเข้ามาทางชายแดนแม่สาย จังหวัดเชียงราย เข้าสู่อาชีพทำความสะอาดโดยการชักชวนจากนายหน้า โดยมีบริษัทที่ได้รับการจ้างเหมางานทำความสะอาดที่อาคารสำนักงานอธิการบดีและคณะอื่น ๆ ทั้งนี้ ลักษณะจากจ้างงานส่วนใหญ่เป็นแบบลูกจ้างรายวันโดยไม่ได้รับสวัสดิการด้านต่าง ๆ จากบริษัท

นอกจากบริษัทที่มีสำนักงานอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่แล้วยังพบว่าบริษัทที่ตั้งอยู่ในจังหวัดใกล้เคียง เช่น ลำพูน ลำปาง ในภาคเหนือ และกรุงเทพมหานคร มีบริษัทลูกข่ายที่ได้รับการจ้างเหมาชุมชนสถานศึกษาที่ทำการศึกษาศาสนาสามารถยื่นเสนอราคาแข่งกับบริษัทแม่ได้โดยไม่ขัดกับประกาศ เพราะระเบียบถือว่าไม่ใช่คนคนเดียวกันแม้จะอยู่ในเครือเดียวกัน หากเป็นบริษัทขนาดใหญ่มีประสบการณ์ในการประมูลงานก็มักจะมีลูกค้าประจำอย่างสถานที่ราชการ ศูนย์การค้า โรงงานอุตสาหกรรม และลูกค้าทั่วไปในที่พักอาศัย ให้บริการทำความสะอาดตั้งแต่ บัด กวาด เช็ด ถู ขัด ล้าง ซักล้าง เคลือบเงา ภายในและภายนอกอาคาร พ่นฆ่าเชื้อ จัดแต่งสวนและภูมิทัศน์โดยรอบสถานที่ ให้บริการแบบเป็นรายครั้งและสัญญาจ้างระยะยาว หลายบริษัทมีโรงงานผลิตผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดของตนเองและเป็นตัวแทนจัดจำหน่ายให้กับหน่วยงานร้านค้าที่ต้องการและอีกหลายแห่งทำหน้าที่ตัวแทนจัดหางานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเป็นระเบียบเรียบร้อยของพื้นที่ เช่น งานรักษาความปลอดภัย กำจัดปลวกและแมลง งานรับเหมาก่อสร้างซ่อมบำรุง เป็นต้น

แรงงานทำความสะอาดจัดอยู่ในหมวด “อาชีพงานพื้นฐาน” อาศัยทักษะระดับ 1 หมายถึงผู้ที่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ได้จัดทำเอกสารการจัดประเภทมาตรฐานอาชีพของประเทศไทย ฉบับปี 2544 โดยใช้หลักเกณฑ์และโครงสร้างตามมาตรฐานอาชีพสากลขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ ในหมวดย่อยอาชีพงานพื้นฐานต่าง ๆ ด้านการขายและการให้บริการระบุถึงผู้ช่วยงานบ้านและผู้ทำความสะอาดบ้าน (housemaid; domestic helpers and cleaners) แยกออกจากผู้ทำความสะอาดสำนักงาน โรงแรมและสถานที่ทำการอื่น ๆ (helpers and cleaners in offices, hotels and other establishments) งานอย่างหลังจะเน้นการปฏิบัติงานเกี่ยวกับความสะอาดของอุปกรณ์เครื่องใช้และพื้นที่ส่วนรวมตามที่ได้รับมอบหมายเป็นสำคัญ รายได้ของแม่บ้านจึงขึ้นอยู่กับสถานที่ทำงานและขอบเขตงานเป็นหลัก ทั้งนี้ แรงงานจำเป็นต้องทำงานผ่านบริษัทเนื่องจากมีงานรองรับต่อเนื่องมากกว่า

จากข้อมูลสถานการณ์แรงงานต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตทำงานชั่วคราวอาณัติกร ณ เดือนมีนาคม 2566 โดยสำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กรมการจัดหางาน พบว่า (1) มาตรา 63/1 ชนกลุ่มน้อย (ไทใหญ่) มีจำนวน 19,000 คน ส่วนใหญ่อยู่ในประเภทอาชีพงานกรรมกร (2) มาตรา 63/2 ตามมติ ครม. 7 กุมภาพันธ์ 2566 มีแรงงานสัญชาติเมียนมา 76,000 คน ทำงานในประเภทกิจการงานบ้าน⁹ (3) เฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่

⁹ ประเภทกิจการงานบ้าน ตามสถิติในระบบสารสนเทศแรงงานต่างด้าว สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กรมการจัดหางาน แสดงจำนวนลูกจ้างในครัวเรือนส่วนบุคคลที่มีการจดทะเบียนโดยนายจ้าง ทำงานบ้านในที่พักอาศัยของนายจ้างโดยไม่ได้ประกอบธุรกิจอื่นร่วมด้วย ข้อสังเกตสำคัญคือสถิติแรงงานทำความสะอาดในองค์กรและสถานประกอบการต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับเหมาช่วงผ่านบริษัท อาจไม่สามารถระบุได้ชัดเจน เนื่องจากไม่จัดอยู่ในประเภทกิจการให้บริการต่าง ๆ ยกเว้น

มาตรา 63/2 มีแรงงานสัญชาติเมียนมาสูงถึง 101,000 คน และมาตรา 63/1 ชนกลุ่มน้อย 39,000 คน (กรมการจัดหางาน, 2566) สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงใหม่ (2564) สรุปสถิติแรงงานต่างด้าวรวมทุกมาตรา และสัญชาติ ณ เดือนสิงหาคม 2564 จำนวนประมาณ 132,000 คน ประกอบด้วยแรงงานในภาคเกษตรและปศุสัตว์ กิจการก่อสร้าง และการให้บริการต่าง ๆ แม้กลุ่มประชากรในงานวิจัยนี้จำนวนจะเป็นเพียงภาพส่วนย่อยของแรงงานข้ามชาติไทใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีทั้งวัยหนุ่มสาวจนถึงวัยกลางคน ช่วงอายุระหว่าง 20-50 ปี ส่วนมากมีสมาชิกครอบครัวหรือเพื่อนเดินทางมาทำงานด้วย ระยะเวลาการทำงานในเชียงใหม่ขึ้นอยู่กับ การปรับตัวตามสถานการณ์ครอบครัวในต้นทางและปลายทางเป็นหลัก มีทั้งผู้ที่เพิ่งอพยพเคลื่อนย้ายมาจากประเทศเมียนมาร์และผู้ที่อยู่อาศัยเดิมในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง การวิเคราะห์ถึงขอบเขตงานทำความสะอาดที่แม่บ้านพ่อบ้านชาวไทยใหญ่ในชุมชนสถานศึกษาต้องดูแลรับผิดชอบ ท่ามกลางจำนวนนักศึกษาและบุคลากรในชุมชนมหาวิทยาลัย ไม่นับรวมบุคคลทั่วไป มีอยู่ถึงสามหมื่นกว่าคน ถือว่ามากเพียงพอในการทำความเข้าใจระบอบของงานทำความสะอาดเชิงพาณิชย์ในชุมชนสถานศึกษาปัจจุบัน

พื้นที่ของ(แรง)งานทำความสะอาดตามเอกสาร

การที่มหาวิทยาลัยหลายแห่งในประเทศไทยทยอยออกนอกสถานะเป็นหน่วยงานราชการ แต่ยังคงเป็นสถาบันอุดมศึกษาในกำกับของรัฐ โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ พ.ศ.2550 ทำให้โครงสร้างการจ้างงานจากเดิมแบบตามอายุเกษียณราชการเปลี่ยนเป็นแบบตามอายุสัญญาจ้างงานระยะสั้น รวมถึงการจ้างเหมาบริการเอกชนที่เพิ่มขึ้น ยกตัวอย่างเช่น นักการภารโรง¹⁰ซึ่งเป็นลูกจ้างประจำเดิมเมื่อเกษียณอายุหรือหมดสัญญาว่าจ้างก็ถูกทดแทนด้วยพนักงานทำความสะอาดซึ่งจ้างเหมาบริการผ่านตัวแทนบริษัทเป็นรายเดือนหรือรายปี บุคลากรท่านหนึ่งแสดงความคิดเห็นว่า

“เพราะว่าเป็นคนข้างนอก เราสามารถกำหนดหรือบอกเขาเลยได้ว่าตาม ToR แต่ถ้าเป็นคนในของเรา การที่จะพูดจะคุยจะบอกอะไรค่อนข้างจะยากหน่อย เพราะมันรู้จักกันเอง เราก็ไม่กล้า อันนี้เป็นคนนอกแล้วก็บอกได้ตามบริษัทกำหนดแบบนี้ถ้าเขาไม่ทำเราก็จ้างบริษัทแบบนี้มันก็เลยโอเคกว่า งานที่เราจะให้เขาทำมันก็ตามกำหนดนั้นแหละมันไม่ได้นอกเหนือจากนั้น เห็นด้วยที่จะจ้าง outsource”

กิจการรับเหมา เว้นแต่อาจเทียบเคียงจำนวนได้จากสถิติตำแหน่งแรงงานตามหมวดอาชีพงานพื้นฐาน โดยปรากฏจำนวนแรงงานเชื้อชาติไทใหญ่มากที่สุด ต่างจากกรณีแรงงานรับเหมาประเภทอื่น ๆ ที่มีการระบุตามหมวดและประเภทกิจการไว้ต่างหาก เช่น แรงงานก่อสร้าง แรงงานเกษตร แรงงานปศุสัตว์ และแรงงานประมง

¹⁰ นักการภารโรงมีขอบข่ายงานกว้างขวางตั้งแต่งานประจำ งานในลักษณะมอบหมาย และงานพิเศษ โดยงานดังกล่าวของนักการภารโรงในสถานศึกษาวางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบลำดับขั้นระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง (ภิญญพันธ์ พจนะลาวัลย์, 2560, น.13) นอกจากนี้ หลายกรณีนักการภารโรงซึ่งเป็นลูกจ้างประจำหรือลูกจ้างชั่วคราวมีเครือข่ายคนรู้จักเครือญาติ ทำงานอยู่ในชุมชนสถานศึกษา ในอดีตมักจะแนะนำต่อ ๆ กันเพื่อเข้ามาทำงานในหน่วยต่าง ๆ การมีแรงงานทำความสะอาดจากบริษัทภายนอกแบบรายปีเข้ามาทำหน้าที่แทนนักการภารโรงในปัจจุบันส่วนหนึ่งได้ปรับเปลี่ยนให้เครือข่ายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นแบบห่วงโซ่โดยอิงกับผลประโยชน์จากสัญญาจ้างอย่างเข้มข้นขึ้น

พบว่า ในทางกลับกันระบบเอกสารราชการยังคงเป็นกลไกควบคุมการเงินและการคลังในการเบิกจ่ายค่าใช้จ่ายให้กับบริษัทจ้างเหมาบริการเป็นรายเดือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดซื้อจัดจ้างและการบริหารพัสดุของส่วนงานภายในมหาวิทยาลัย แม้ปัจจุบันจะมีระบบอิเล็กทรอนิกส์เป็นฐานข้อมูลกลางก็ตาม เมื่อสำรวจข้อมูลการจัดซื้อจัดจ้างเหมาบริการทำความสะอาดซึ่งเปิดเผยอยู่บนเว็บไซต์ของคณะและส่วนงานตามพระราชบัญญัติการจัดซื้อจัดจ้างและการบริหารพัสดุภาครัฐ พ.ศ. 2560 พบว่านอกจากการประกาศผู้ชนะการเสนอราคา¹¹ พร้อมทั้งราคารวมภาษีมูลค่าเพิ่มและค่าใช้จ่ายทุกอย่างซึ่งใช้ราคากลางเป็นฐานในการคำนวณด้วย ยังมีประกาศขอบเขตและข้อกำหนดการจ้างเหมาบริการทำความสะอาด (ToR) จำนวนหลายหน้า ระบุรายละเอียดพื้นที่ทำความสะอาดรายอาคาร ชั้น ห้องหรือบริเวณ โดยคำนวณพื้นที่ใช้สอยออกมาได้เป็นตารางเมตร¹², รายการทำความสะอาดประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำเดือน, การจัดพนักงานทำความสะอาดปฏิบัติงานตามคุณสมบัติที่กำหนด, เงื่อนไขการให้บริการของผู้รับจ้าง (บริษัทรับเหมา) ด้วยเหตุนี้ ToR จึงสะท้อนข้อตกลงบนฐานคิดของการจัดสรรเงินรายได้ของส่วนงานและการคำนวณต้นทุน-กำไรด้านแรงงานและอุปกรณ์ของบริษัทรับเหมา เพื่อให้ต่างฝ่ายต่างได้ราคาที่ดีที่สุด อันเป็นเงื่อนไขกำหนดสภาพการทำงานของแรงงานทำความสะอาดผู้มีนายจ้างสองฝ่าย คือ มหาวิทยาลัยและบริษัท สถานการณ์จ้างงานแบบก้ำกึ่งยังส่งผลต่อความรับผิดชอบต่อแรงงานทำความสะอาดโดยตรง

“มีบริษัทหนึ่ง คนคุยงานกับพนักงานทำความสะอาดไม่ค่อยคุยกัน พนักงานทำความสะอาดเหมือนจะไม่ได้รับเงินค่าจ้างตามเวลาแล้วมาฟ้องที่คณะว่าบริษัทยังไม่จ่ายเงิน ทางบริษัทบอกว่าทางคณะยังไม่จ่ายเงิน เป็นห่วงลูกโซ่ต่อกัน ความจริงเรา [คณะ] ต้องไม่ได้รับภาระหน้าที่พวกนี้ เราทำตามกระบวนการ จริงๆ ถามว่าก็ผิดไหมก็ผิดแต่ก็ต้องตามขั้นตอน เขา [บริษัท] ก็ต้องหาจัดการกับลูกน้องตัวเอง”¹³ (สัมภาษณ์บุคลากรฝ่ายบริหารงานทั่วไป)

¹¹ กรมบัญชีกลาง โดยสำนักมาตรฐานการจัดซื้อจัดจ้างภาครัฐ ได้เริ่มทดลองใช้ระบบการจัดซื้อจัดจ้างภาครัฐ (Electronic Government Procurement; e-GP) ด้วยวิธีประกวดราคาอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Bidding; e-bidding) ตั้งแต่ปี 2558 เป็นการเปิดเชิญชวนให้ผู้ค้าสาธารณะเข้ามายื่นเสนอราคาแข่งขันกันประมูลงานของรัฐ (governmenting) หากมูลค่าวงเงินไม่เกินห้าแสนบาทสามารถใช้วิธีเฉพาะเจาะจง กรณีชุมชนสถานศึกษาซึ่งประกอบด้วยส่วนงานต่าง ๆ บริษัทจะยื่นเสนอราคาหลายส่วนงานพร้อมกัน จึงค่อนข้างมีลักษณะหมุนเวียนภายในมหาวิทยาลัย ผลัดเปลี่ยนตามรอบปีงบประมาณ

¹² วิธีคิดเรื่องพื้นที่ใน ToR เน้นด้านกายภาพแนวราบโดยขาดมิติ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับภาระงานที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านอื่น

¹³ การรับเหมาช่วง (outsourcing) ส่งผลให้ห่วงโซ่ของการทำงานทำความสะอาดเป็นแบบปะติดปะต่อกันเพื่อถ่ายโอนความเสี่ยงให้อยู่ระหว่างข้อต่อ ห่วงโซ่เหล่านี้เกิดขึ้นภายในการปรับโครงสร้างองค์กรและตลาดแรงงานระดับประเทศ (Flecker, 2010) กรณีงานทำความสะอาดจะเห็นว่าผู้คุมงานจะเข้ามาตรวจสอบพื้นที่ใช้สอยภายในองค์กรเพื่อจัดตารางกำกับดูแลวิถีการทำงานทำความสะอาด มอบหมายให้แรงงานทำความสะอาดที่สื่อสารภาษาไทยได้ดี ทำงานมาสักระยะหนึ่งและเป็นที่ไว้วางใจ คอยเป็นหูเป็นตาให้บริษัทในฐานะ “หัวหน้างาน” ในแต่ละจุดการรับเหมา ขณะเดียวกันคณะกรรมการที่จัดตั้งโดยส่วนงานจะควบคุม

การลดทอนให้การจัดการเรื่องความสะอาดแยกส่วนโดยขึ้นอยู่กับศักยภาพของส่วนงานในการจัดสรรงบประมาณเพื่อจ้างเหมาบริการแบบคุณภาพตามราคา (You get what you pay for) ส่งผลกระทบต่อการสร้างความแปลกแยกแตกต่างระหว่างส่วนงาน ยิ่งหากส่วนงานมีการแบ่งโครงสร้างภายในลงไปอีกการจัดการเรื่องส่วนรวมอย่างความสะอาดซึ่งไม่ใช่ความสำคัญลำดับต้น (priority) ของสถาบันการศึกษาก็จะยิ่งลดระดับความสำคัญหรือไม่เท่าเทียมมากขึ้น

“เท่าที่ฟังจากผู้บริหาร [คณะ] การรักษาความสะอาดให้มันสะอาดให้อยู่ในระดับพื้นฐานทั่วไปนอกเหนือจากนั้นจะต้องรักษาสภาพแวดล้อมให้มันกลับมาอยู่ในสภาพเดิมกับอาคารเดิมที่มีอยู่ กว้าง ๆ แบบนี้ ไม่ได้ลงรายละเอียดเยอะแค่บอกว่ามันเป็นงานของแม่บ้าน ไม่มีปัญหา” (สัมภาษณ์บุคลากรฝ่ายบริหารงานทั่วไป)

พนักงานจ้างเหมาบริการทำความสะอาดซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานไทใหญ่แม่เป็นพื้นเพเป็นหลักในการผลิตซ้ำความปกติ เป็นระเบียบเรียบร้อยรองรับการดำเนินชีวิตในรั้วมหาวิทยาลัย กลักลับกลายเป็นส่วนขยายต่อจากกองคัพพพิที่ขาดพื้นที่ ไม่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดขององค์กร โดยเฉพาะเงื่อนไขและสภาพการทำงานที่ต่างส่วนงานต่างจัดจ้างบริษัทตามฐานรายได้ที่ตนมี นอกจาก ToR จะกลายเป็นเครื่องมือในการขูดรีดแรงงานทั้งทางตรงและทางอ้อมแล้ว การจ้างงานยังมีลักษณะยึดหยุ่นแบบบังคับตามนิยามของ Ollus (2016) โดยไม่เอื้อต่อการรวมกลุ่มเป็นสหภาพแรงงานเพื่อต่อรองกับ “นายจ้าง” ไม่ว่าจะเป็นบริษัทหรือมหาวิทยาลัย เรื่องค่าจ้าง สวัสดิการ และโอกาสในการเติบโตด้านอาชีพ

แรงงานทำความสะอาดในฐานะลูกจ้างที่ได้รับค่าตอบแทนแบบคิดเป็นรายวัน ยังมีค่าใช้จ่ายเบียดเบียนรายทางเป็นค่าใช้จ่ายดำเนินการตั้งแต่กระบวนการเคลื่อนย้ายข้ามชาติเข้ามาทำงานในไทย ขอใบอนุญาตทำงานและต่อบัตรประจำตัวตามระยะที่กำหนด ค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการทำงานความสะอาด ได้แก่ ค่าเสียค่าประกันอุปกรณ์ ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอย่างที่พัก อาหาร การเดินทาง เงินเก็บออมสำหรับอนาคตและกรณีฉุกเฉิน จนถึงค่าใช้จ่ายที่ถูกหักเวลาส่งเงินกลับบ้าน แรงงานทำความสะอาดหนุ่มสาวคนหนึ่งแสดงความเห็นต่อค่าจ้างในงานที่ทำอยู่ว่า “ถ้าทำคนเดียวจะอยู่ไม่ได้เลยเพราะได้แค่ 5-6 พันกว่าบาท ถ้าสองคนก็ได้หมื่นนิด ๆ ต้องจ่ายค่าห้องถ้ามีรถก็ต้องผ่อนจ่ายค่ารถ ก็ไม่เหลือเท่าไรแล้วครับค่ากิน ค่าน้ำมันรถ ถ้าคนเดียวอยู่ไม่ได้ครับ” แรงงานส่วนใหญ่จึงต้องทำอาชีพอื่นเพื่อเป็นรายได้เสริมควบคู่ไปด้วย สอดคล้องกับข้อมูลจากเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิทธิแรงงานสะท้อนว่าสิทธิในการลาหรือมีวันหยุดโดยได้รับค่าตอบแทนและการได้รับค่าชดเชยกรณีเลิกจ้างควรดำเนินการโดยบริษัท กลไกการคิดค่าแรงแบบรายวันทำให้เมื่อบริษัทสิ้นสุดสัญญากับมหาวิทยาลัย แรงงานทำความสะอาดก็ถูกเลิกจ้างทางอ้อม ขึ้นอยู่กับว่าจะยอม

การทำงานความสะอาดของแรงงานผ่านคุณภาพของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ เช่น น้ำยา แปร่งขัด ผ้าเช็ด ต้องอยู่ในสภาพที่จะทำให้เกิดความสะอาดได้เพียงพอด้วย ดังนั้น การสอดส่องและตรวจประเมินประสิทธิภาพการทำงานของแรงงานจึงเป็นแบบแยกส่วน เปิดช่องให้กับนายจ้างในกระบวนการรับเหมาช่วงสามารถดำเนินการโดยใช้ระบบของตนเองกำกับพฤติกรรมการทำงาน ofแรงงานทางอ้อม โดยเฉพาะการอ้างถึงเอกสารสัญญาที่ตกลงกันระหว่างนายจ้าง การสั่งการ การเบิกจ่ายค่าจ้าง การร้องเรียนโดยตัวบุคคล โดยแรงงานไม่เห็นกระบวนการทั้งหมดของการจ้างงาน

เคลื่อนย้ายตามบริษัทหรือเปลี่ยนบริษัทเอง ในอีกมุมหนึ่งซุปา อธิบายว่า “ประกันสังคมเราทำให้ถ้าคุณร้องขอ แต่ส่วนใหญ่เขาไม่ทำกัน เขากลับเราหักเงิน บาทเดียวเขาก็ไม่ยอมให้หัก ถ้าพนักงานมาทำงานเต็มที่ [30 วัน ต่อเดือนแบบไม่มีวันหยุด] เขาจะได้อยู่ที่ 9,750 บาท [เฉลี่ยวันละ 325 บาท] ถ้ามีนักชดเชยชดเชยเข้าไป 2 วัน ก็ได้หมื่นกว่าบาท อันนี้คือค่าแรงที่เขาได้”

จากการสำรวจกรณีศึกษาในชุมชนสถานศึกษาขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง พบว่ามีการจ้างงานแรงงานทำความสะอาด 4 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่ (1) เจ้าหน้าที่ตำแหน่งนักการภารโรง มีอยู่บ้างแต่เป็นส่วนน้อย (2) แต่ละส่วนงานจ้างเหมาบริการผ่านบริษัทเอกชนด้วยเงินรายได้ของตนเอง (3) ส่วนงานขนาดใหญ่มีหัวหน้าแม่บ้านเป็นผู้ดูแลภาพรวมการทำงานของแม่บ้านพ่อบ้านอีกชั้นหนึ่ง และ (4) บางส่วนงานเป็นผู้จ้างแรงงานโดยตรง

รูปแบบที่ 2 และ 3 ถือว่าเป็นการจ้างงานผ่านบริษัท ปกติตัวแทนผู้ควบคุมงานหรือตรวจการจากบริษัท หรือ ซุปา จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดภาระหน้าที่ตามตารางทำความสะอาด ร่วมกับเจ้าหน้าที่กลุ่มบริหารทั่วไปของส่วนงานซึ่งรับผิดชอบดูแลภาพรวมของคณะตั้งแต่เอกสาร คน สื่อ สถานที่ ทั้งสองฝ่ายสามารถติดตามควบคุมการปฏิบัติงานของพนักงานทำความสะอาดประจำวันผ่านการส่งภาพถ่ายการทำงานทำความสะอาดทางแอปพลิเคชันไลน์กลุ่มวันละหลักสิบถึงร้อยรูป เพื่อเช็คชื่อและรายงานผลการทำงาน รวมถึงเป็นช่องสื่อสารเพิ่มเติมในระหว่างวัน บางส่วนงานจะมีเอกสารตรวจสอบรายการ (checklist) ติดอยู่ในสถานที่เพื่อให้พนักงานทำความสะอาดหรือผู้ประเมินลงชื่อรับรองสภาพความสะอาด โดยทั่วไปรายการจะตารางจะแบ่งย่อยออกเป็นพื้นและผนัง โถสุขภัณฑ์ สายฉีดชำระ อ่างล้างมือ กระจก ถังขยะ รายการเพิ่มเติมอื่น ๆ ที่อาจมี เช่น สบู่ล้างมือ กระดาษชำระ รวมถึงกลิ่น คราบ รอยเปื้อก ในแต่ละวันจะแบ่งช่วงเวลาออกเป็นอย่างน้อยสองช่วง คือ ช่วงเช้าและช่วงบ่าย หรือบ่อยครั้งกว่านั้น โดยเฉพาะในพื้นที่หอพักนักศึกษาซึ่งมีการใช้งานตลอด 24 ชั่วโมง

“ส่วนที่คณะจะบังคับให้ทำเพิ่มเติม¹⁴ คือในส่วนของขึ้นกที่อาคารเรียนรวม เพราะตัวตึกช่วย [ป้องกันนกเกาะตัวอาคาร] ขาด นกก็มาอยู่เยอะแยะเต็มไปหมด การจัดการคือเราขอให้แม่บ้านไปทำความสะอาด ไปกวาดเช็ดถู ขูดขึ้นกออก ส่งทิ้งลงมาข้างล่าง แล้วก็ฉีดน้ำไล่”

เวลาของแรง(งาน)ทำความสะอาดตามพื้นที่การใช้งาน

ขอบเขตการทำความสะอาดมีลักษณะยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์เฉพาะหน้า ไม่เพียงการจัดความสกปรกแต่ยังจำเป็นต้องสร้างบรรยากาศความสะอาดให้ปรากฏเพื่อสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ใช้งาน การประเมินพนักงานทำความสะอาดเกิดขึ้นโดยผู้ใช้งานประจำหรือผู้ที่สามารถเห็นการทำความสะอาดใน

¹⁴ กรณีนี้พนักงานทำความสะอาดจะไม่ได้รับค่าตอบแทนล่วงเวลา เนื่องจากใน ToR ระบุว่าต้องบริษัทต้องไม่คิดค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมจากราคาประมูลที่ได้รับ บางครั้งแม่บ้านพ่อบ้านก็ถูกให้อำนาจให้ช่วยงานที่อาศัยแรงอื่น ๆ แต่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำความสะอาดโดยตรง เช่น ยกของ จัดสถานที่ เตรียมงาน

ระดับชีวิตประจำวัน ได้แก่ บุคลากร นักศึกษา ท่ามกลางคำอธิบายต่อความสะอาดที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล ประกอบกับข้อร้องเรียนต่าง ๆ จากผู้พบเห็น หัวหน้าบริหารงานทั่วไปท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่า

“เราเชิญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับภาควิชาฯ มาร่วมเป็นกรรมการตรวจรับพัสดุ ตรวจรับพัสดุ คือให้ความเห็นว่าความสะอาดมากน้อยขนาดไหน พร้อมกับหน่วยพัฒนาคุณภาพนักศึกษาที่เป็นตัวแทนของนักศึกษา และคนของสำนักงานบริหารทั่วไปของคณะ ... รวบรวมแบบสอบถามออนไลน์ แล้วก็ feedback กลับไปให้บริษัทนำไปปรับปรุงแก้ไข”

การประเมินจึงไม่เพียงเน้นที่มาตรฐานความพึงพอใจตามรสนิยมความสะอาดของแต่ละบุคคล เช่น การนิยามกลิ่นสะอาดที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์การรับรู้เชิงผัสสะและบริบท สำหรับบางคนอาจหมายถึงการปราศจากกลิ่น ไม่เหม็นกลิ่นสารเคมี แต่บางคนอ้างอิงกับกลิ่นของน้ำยาทำความสะอาด กลิ่นหอมของน้ำหอมปรับอากาศ หรืออย่างกรณีอาคารที่ยังมีอายุการใช้งานมาก เสื่อมสภาพตามกาลเวลา การขจัดคราบสิ่งสกปรกที่ฝังแน่นและสร้างบรรยากาศความสะอาดตามความปรารถนาต่อการใช้งานแบบสมัยใหม่ย่อมเป็นเรื่องยากตามไปด้วย มากกว่านั้นคือบริษัทจะต้องติดตามควบคุมความสะอาดของ “ร่างกายที่ดูไม่สะอาด” ตามกาลเทศะ พนักงานทำความสะอาดตามข้อร้องเรียน

“บังคับให้ซื้อ [เสื้อ] คนละ 2 ตัว เพราะเคยไม่บังคับแล้วมันเหม็นอับ บางครั้งพนักงานทำความสะอาดต้องทำในห้องเจ้าหน้าที่ บางที่เขาเข้าไปทำตอนเจ้าหน้าที่ทำงานแล้วมันมีกลิ่นตัวกลิ่นเหม็นจากเสื้อ เราเลยต้องบังคับให้ซื้อ 2 ตัว เพื่อสลับซัก” ซุปฯ กล่าว

โดยส่วนมากพนักงานทำความสะอาดจะได้มอบหมายให้ทำความสะอาดประจำในพื้นที่อาคารหรือชั้นเดิม อาจหมุนเวียนหรือสลับไปช่วยงานในพื้นที่อื่นบ้าง¹⁵ หัวหน้ากลุ่มบริหารงานทั่วไปอธิบายถึงการทำความสะอาดในเชิงปริมาณว่า “2-3 ปีให้หลังนี้ เราต้องเพิ่มคนเพราะว่าพนักงานทำความสะอาดแจ้งว่าคนไม่พอกับพื้นที่ พื้นที่ไม่สมดุลกับปริมาณกับคนที่ทำ ... ตอนนั้นก็ก้ำกึ่งระหว่างการแบ่งคนในพื้นที่กับการหมุนเวียนพนักงานทำความสะอาดรายสัปดาห์” กิจวัตรประจำวันของงานทำความสะอาดเริ่มก่อนเวลาราชการ แม่บ้านพอบ้านมาทำความสะอาดห้องน้ำ ห้องเรียน โถงและทางเดิน เพื่อเตรียมพื้นที่ให้พร้อมก่อนจะมีผู้คนเข้ามาใช้งาน เมื่อทำเสร็จช่วงสายก็พัก ทานข้าวเที่ยง หลังจากนั้นจึงเริ่มงานช่วงบ่ายอีกครั้ง จนราวบ่ายสามโมงจึง

¹⁵ การแบ่งโซนทำความสะอาดยังเป็นรูปแบบหลักในงานวิจัยนี้ แต่ทิศทางในอนาคตอาจมีการปรับรูปแบบเป็นการทำงานเป็นทีม แบ่งงานตามความถนัด ใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีในการควบคุมความสกปรกและอันตรายที่นับวันจะมองเห็นได้ยากมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งพื้นที่และเวลาในการทำความสะอาดจะมีลักษณะสั้นและชั่วคราว ยิ่งยากต่อการปรากฏตัวหรือปฏิสัมพันธ์กับแรงงาน ดังเช่นในงานศึกษาของ Dimpfl (2018, p.205) พบว่าระบบการจัดการความสะอาดในมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาที่เขาศึกษาถูกปรับเปลี่ยนจากการทำงานในพื้นที่ (zone cleaning) ไปสู่การทำความสะอาดแบบเป็นทีม (team cleaning) ตามมาตรฐาน OS1™ มีการบริหารจัดการการผลิตแบบวิทยาศาสตร์ (Taylorism) โดยนำเทคโนโลยีด้านความสะอาดเข้ามาเสริมสร้างทักษะความสามารถและประสิทธิภาพในการทำงาน พนักงานทำความสะอาดเคลื่อนย้ายไปตามตารางเวลาที่แบ่งย่อยออกเป็นช่วง ๆ แบ่งงานกันทำในทีมตามความชำนาญ เป็นกระบวนการทำความสะอาดเพื่อป้องกันไม่ให้สิ่งที่มีองไม่เห็นสร้างความกังวลหรือกลายเป็นอันตรายต่อผู้ใช้งาน

ตรวจสอบความเรียบร้อยเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมดไปทั้ง ณ จุดพักขยะที่มหาวิทยาลัยจัดไว้ ตารางเวลา การทำความสะอาดจะมีการจัดลำดับความสำคัญใหม่ช่วงเปิดภาคเรียน วันจันทร์เริ่มต้นสัปดาห์หรือหลังจาก วันหยุดยาว หลังวันที่มีพายุฝน หรือสัตว์อพยพที่เข้ามาอาศัยและทิ้งร่องรอยไว้ในพื้นที่ ในแง่ของการประเมิน คุณภาพกลับหลักเลียงไม่ได้ที่ความสะอาดจะตกอยู่ที่ความรับผิดชอบของตัวบุคคล ดังที่หัวหน้ากลุ่ม บริหารงานทั่วไปอธิบายว่า

“ใจจริงแล้วเราอยาก scope พื้นที่กับคน อยากให้จัดการทุกพื้นที่ให้สะอาดโดยทั่วกัน สุดท้ายก็เห็นว่ามันกลับไปขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่รับผิดชอบพื้นที่นั้น ๆ อย่างคนนี้ทำดีก็จะได้ รับคำชมตลอด ในพื้นที่อื่นที่เปลี่ยนพนักงานใหม่หรือว่าความตั้งใจเขาไม่ดี ไม่ผ่านการตรวจ งานหรือฝึกงานดี ๆ ก็จะไม่สะอาดจะมี feedback กลับมาทุกทีเลย ... [คณะ] แจ้งเตือนไป ที่คนคุมงานก่อน เขาอาจเปลี่ยนหรือสลับคนให้ หรือหากไม่ทำอะไร ตามสัญญาไม่มีสิทธิ ยกเลิกได้เลย”

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัลย์ (2560) ศึกษาพื้นที่ทางสังคมของแม่บ้านและภารโรงในสถาบันอุดมศึกษา โดยชี้ให้เห็นว่าพื้นที่เป็นหน่วยวิเคราะห์ซึ่งเผยให้เห็นสถานะและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของ ผู้คน นอกจากแม่บ้านจะเป็นประเด็นถกเถียงทางวิชาการต่อเรื่องแรงงานและงานบ้าน การผลักดันเรื่องสิทธิ และสวัสดิการด้านการทำงานและความเป็นอยู่ของผู้หญิง กลุ่มชาติพันธุ์ แรงงานข้ามชาติ ยังเป็นประเด็น สำคัญที่เกี่ยวข้องกับนโยบายสังคมโดยตรง จากการศึกษาเปรียบเทียบการใช้พื้นที่ในหลายมหาวิทยาลัย ภิญญพันธุ์สะท้อนว่าตัวตนของแม่บ้าน-ภารโรงถูกกำกับโดยพื้นที่ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ของหลวง (รัฐ) สู่พื้นที่สาธารณะที่บริหารจัดการแบบเอกชนมากขึ้น การจัดสรรและเลือกใช้พื้นที่สำหรับการพักผ่อนชั่วคราว ระหว่างวันของแม่บ้าน-ภารโรงจึงเป็นสวัสดิการที่สอดคล้องกับสภาพการจ้างงานที่แตกต่างกันระหว่าง ลูกจ้างประจำและแรงงานจากบริษัททำความสะอาด

บทความวิจัยนี้สนับสนุนข้อเสนอของภิญญพันธุ์ข้างต้นอย่างถึงที่สุดว่าแม่บ้านพ่อบ้านหรือพนักงาน ทำความสะอาดในฐานะแรงงานจำเป็นของสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะระดับอุดมศึกษาซึ่งเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ ให้ปัญญาและเสรีภาพทางวิชาการ มีผู้คนมากมายหลายตาเข้ามาปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่และช่วงเวลาต่าง ๆ อยู่เสมอ ควรเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิความเท่าเทียมต่อคุณค่าของงานและแรงงาน ตระหนักว่าการดำรง อยู่ของแรงงานที่ทำงานหนักเพื่อคนอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดของชุมชนสถานศึกษา จัดสรรพื้นที่พักผ่อน ระหว่างวันให้เหมาะสมและเพียงพอต่อจำนวนแม่บ้านพ่อบ้าน เนื่องจากปัจจุบันมีเพียงพื้นที่เก็บของที่ไม่มี หน้าที่ต่างระบายอากาศ ค่อนข้างมืดและลับตาคน อาจมีโต๊ะหรือพื้นที่ว่างสำหรับปูกระดานลงไว้เอนกายยาม เหนื่อยล้า รวมถึง “พื้นที่ระหว่าง” อย่างระเบียบ บันได ทางหนีไฟ ที่ผู้เขียนพบในการสำรวจพื้นที่ชุมชน สถานศึกษา ยังอาจอุปถัมภ์เพิ่มเติมต่อจากงานศึกษาของภิญญพันธุ์ได้ว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นทั้งการเผชิญหน้า และการหลีกเลี่ยงภายใต้ระเบียบของพื้นที่สมัยใหม่ การอยู่อาศัยในพื้นที่ระหว่างเป็นกระบวนการปรากฏของ ความรู้สึกแปลกแต่คุ้นเคย (uncanny) ซึ่งทำให้สถานะอันคลุมเครือของแม่บ้านไทใหญ่ปรากฏชัดขึ้นทั้งในทาง กายภาพและความรับรู้

ความซับซ้อนของการมองเห็นแม่บ้านพ่อบ้านในปริณิถนความสะอาดถูกอธิบายในงานศึกษาของ Dimpfl (2016, p.3) เขาเสนอให้พิจารณาความสะอาดและสกปรกผ่านการมองเห็นที่ไร้ตัวตน (absent presence) โดยแบ่งออกเป็นสามมิติ (1) การปรากฏของสิ่งที่ใช้แล้ว เช่น กระจาดชำระ สู่ถึงผู้ใช้ห้องน้ำ (2) การปรากฏชั่วคราวของแรงงานทำความสะอาดที่เผชิญหน้ากับความสกปรกในห้องน้ำ (3) ความรู้สึกสะอาดที่หลงเหลือภายหลังการทำความสะอาด แต่ไม่ปรากฏตัวของผู้ทำความสะอาด Dimpfl ชี้ว่าความสะอาดและงานทำความสะอาดเพื่อคนอื่นสะท้อนลำดับชั้นในสถาบันต่อคุณค่าของความสะอาดอันเป็นสุนทรียะเชิงอุดมการณ์ ประสบการณ์เชิงผัสสะเปรียบได้กับการมีตำแหน่งแห่งที่ยึดโยงกับพื้นที่ ความสะอาดจึงไม่ได้สร้างความเสมอภาคเสมอไป (Dimpfl, 2016, p.6)

โลกของผัสสะความสะอาด (sensible world) จึงสร้างผ่านอุปกรณ์และตัวตนที่สะอาด ขอนแรงงานสกปรกและสุมเสี่ยงเพื่อเปิดเผยเฉพาะความสะอาดให้ปรากฏ สิ่งสกปรกที่สะสมในร่างกาย ไม่ว่าเชื้อโรค กลิ่น และของเหลวต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ต้องถูกกำจัด โดยทดแทนด้วยอุปกรณ์ที่สร้างผัสสกรรมความสะอาดอย่าง กระจาดชำระ น้ำหอมปรับอากาศ (Dimpfl, 2016, p.13) สิ่งเหล่านี้คือ object ตามแนวคิดของ Kristeva หรือสิ่งรบกวนอัตลักษณ์และระบอบความสะอาดของพื้นที่ นอกจากนั้น สภาพการทำงานที่หนักหน่วงในโลกทุนนิยมยังนำไปสู่การกลับด้านของความหมาย กรณีนี้เช่นการให้ความหมายต่องานทำความสะอาดผ่านสิ่งที่สื่อถึงความไม่สะอาดของร่างกายซึ่งแม้เป็นสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติ แต่กลับผูกโยงกับการแปลกแยกไปจากบรรทัดฐานทางสังคม แม่บ้านทำความสะอาดจึงเป็นผู้ที่ทำหน้าที่อย่างเข้มข้นในการจัดการไม่ให้ “ความสกปรกโดยธรรมชาติ” ของผู้คนปรากฏแทรกแซงสภาพปกติของพื้นที่ (Berlant, 2011, as cited in Dimpfl, 2016, p.21)

จากข้อมูลภาคสนามพบว่า แรงงานทำความสะอาดเรียนรู้เทคนิควิธีการจัดการ object ด้วยตัวเองเป็นหลัก ปรับตัวตามสภาพการทำงาน การฝึกปฏิบัติก่อนเข้าสู่พื้นที่ทำงานมีน้อยมาก เป็นเพียงการแนะนำสิ่งที่มอบหมายโดยคร่าวผ่านผู้คุมงานของบริษัท หรือหากมีก็จะเป็นลักษณะของการมาฝึกงานโดยยังไม่ได้รับค่าตอบแทนจนกว่าจะพร้อม แม่บ้านพ่อบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้เพื่อจัดสรรเวลาและลำดับความสำคัญของงานในพื้นที่ให้เหมาะสม (They know the place.) แม่บ้านท่านหนึ่งอธิบายการต่อรองกับเวลาทำความสะอาดของเธอว่า “ทำไม่ทันก็ไม่ทำ อันไหนปล่อยได้ก็ปล่อย อันไหนต้องรีบก็ไปทำอันนั้นก่อน เหมือนกับห้องนี้จะมีประชุมก็บอกไว้ล่วงหน้าก่อนต้องเข้าไปทำก่อน”

การต่อรองการดำรงอยู่ในพื้นที่ยังกระทำผ่านวัสดุอุปกรณ์ทำความสะอาด¹⁶ เช่น การแสดงความคิดเห็นต่อมาตรฐานและคุณภาพของวัสดุอุปกรณ์ที่บริษัทจัดหาให้ การหาพื้นที่ตากผ้าต่าง ๆ ผ้าถูพื้น ผ้าเช็ดโต๊ะ ในที่ที่ไม่ดูเกะกะสายตา แต่ต้องให้โดนแดด ผ้าจะได้ไม่เหม็นอับ เมื่อนำไปทำความสะอาดต่อก็จะไม่ทิ้งคราบหรือกลิ่นคาว ผ้าเปียกที่ตากแดดอยู่จึงมีความหมายคลุมเครือระหว่างความสะอาดและความสกปรก

¹⁶ แพร่งขัด น้ำยาหลายชนิดทั้งแบบสเปรย์และขวด ไม้ถูพื้น ไม้กวาด ที่ตักผง มีบางส่วนงานเท่านั้นที่มีอุปกรณ์ป้องกันสารเคมี และเชื้อโรค เช่น ถุงมือยาง รองเท้าบูท ที่คืบขยะ ให้กับพนักงาน ขึ้นอยู่กับข้อตกลงระหว่างส่วนงานกับบริษัทรับเหมา

นอกจากนี้ แม่บ้านท่านหนึ่งเล่าว่า “สมมติว่าพี่มาทำกวาด ๆ พี่ไม่ทำก็ไม่มีใครเห็น แต่ก็ทำอยู่เพราะว่ามันมี ซิมดชีหยากรโย่อยู่ในห้องน้ำ ซึ่งจิ้งจกก็มีอยู่แล้ว ส่วนมากก็ทำห้องน้ำกับห้องครัวเพราะว่าพื้นมันขาว” สะท้อนถึงการฉกฉวยอำนาจการมองเห็นเพื่อจัดการกับ abject ในพื้นที่การทำงานของตนเอง การใช้โลกทัศน์ ความสะอาดผ่านประสบการณ์เชิงผัสสะของแม่บ้านพ่อบ้านในฐานะผู้กระทำการภายใต้ระบอบความสะอาดเชิงโครงสร้าง เป็นการกลับหัวกลับหางคำอธิบาย abject ตามกรอบทางศีลธรรมการเมืองของสังคม เพื่อแปรสภาพคุณสมบัติเฉพาะเหล่านั้นให้กลายเป็นอำนาจส่วนขยายต่อตัวตนชายขอบในเวลาเดียวกัน

ดังนั้น ในทางกลับกัน abjection เป็นวิถีทางที่แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ใช้ใน “การดำรงอยู่อย่างเป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญ” ของระบอบความสะอาด อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ใช้แรงกายแรงใจ (labor) ของตนเองในการทำให้ความสะอาดจัดวาง “อยู่ถูกที่ถูกทาง” แรงงานทำความสะอาดปรับใช้ความยืดหยุ่นในการจ้างงาน เป็นกลไกในการปฏิเสธเงื่อนไขเวลาที่บริษัทกำหนด หลายคนคุ้นชินกับพื้นที่ ผู้คน และเลือกทำงานอยู่ที่เดิมโดยเปลี่ยนบริษัท (เปลี่ยนสีเสื้อที่ใส่) เมื่อหมดสัญญาจ้างงาน (บางบริษัทเป็นข้อตกลงทางวาจา บางบริษัทดำเนินการและถือเอกสารสัญญาไว้กับทางบริษัท) ถือเป็นการยื้อแย่งเวลาและความสัมพันธ์ที่ถูกพรากไปด้วยระบบการจ้างงานและ ToR ให้กลับมามีคุณค่าความหมายในแง่ของการดำเนินทางสังคมในระดับชีวิตประจำวัน ดังที่ซูปา ของบริษัทที่ได้รับประมูลจ้างเหมาบริการทำความสะอาดในหอพักนักศึกษากล่าวว่า

“แม่บ้านไทใหญ่แต่ละหอ เจ้าหน้าที่หอนะรักทั้งหมด เวลาบริษัทของป้า [ซูปา] เข้ามาประมูลได้ต่อ เจ้าหน้าที่จะขอให้แม่บ้านอยู่ตรงนี้ ชุดนี้ ไม่ต้องเปลี่ยน บริษัทก็พร้อมที่จะเปลี่ยนคนให้ทั้งหมดเลยเพราะเราเข้ามาประมูล เราต้องพร้อม แต่ผู้ปกครองหอนะหอกี้ ขอให้ป้าเป็นแม่บ้านชุดเดิมคือ ทำความสะอาดดี เข้าใจ พุดง่าย เขาไม่อยากจะเริ่มนับหนึ่งใหม่”

ตัวอย่างของซูปา ข้างต้น เธอมีสัญชาติไทยและเป็นคนท้องถิ่น เคยทำงานเป็นแม่บ้าน ก่อนที่จะขึ้นมาเป็นหัวหน้างานดูแลแม่บ้านประจำอาคาร และกลายมาเป็นซูปในปัจจุบัน ซูปเป็นตำแหน่งงานที่มีการจ้างงานลักษณะประจำ เป็นผู้ได้รับความไว้วางใจจากบริษัทให้ดูแลภาพรวมของแม่บ้านพ่อบ้าน ต่างจากความก้าวหน้าทางอาชีพของแม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ที่แม่จะทำหน้าที่เป็นหัวหน้างาน ดูแลแม่บ้านคนอื่น ๆ เพื่อรายงานให้กับซูป แต่โอกาสในการกลายเป็นซูปหรือพนักงานประจำส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์กรกลับมีน้อยมากในระบบการจ้างงานแบบเหมาช่วง

ดังนั้น แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ต่างเพิ่มโอกาสในการสะสมทุนด้านต่าง ๆ เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง เช่น รับงานทำความสะอาดเสริม เก็บแยกขยะรีไซเคิลไปขายร้านรับซื้อของเก่า มองหารายได้เสริมผ่านเพชฌัญญูกลุ่มหางานไทใหญ่ในเชียงใหม่ ขายของออนไลน์ ซื้อประกันสุขภาพและอุบัติเหตุกรณีที่ไม่มียสิทธิประกันสังคม สะสมทุนทางสังคมอื่นไว้เป็นหลักประกันความช่วยเหลือเฉพาะหน้า พึ่งพาทางการเงินกับบริษัทกรณีฉุกเฉิน เครือข่ายคนรู้จัก หาที่พักอาศัยย่านชุมชนใกล้ที่ทำงาน ใกล้ตลาดที่ขายสินค้าอาหารไทใหญ่ รวมถึงส่งเงินเก็บกลับไปลงทุนที่บ้านเพื่ออนาคต เพื่อขยับขยายคุณภาพชีวิตให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ใน “โลกของความสะอาด”

สรุป

บทความวิจัย **โลกของความสะอาด: แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่ในเชียงใหม่** เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการมองเห็นแรงงานทำความสะอาดในชุมชนสถานศึกษา ผู้เขียนในฐานะนักวิจัยประยุกต์ใช้เทคนิควิธีวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ การศึกษาสังคมจุลภาค (sociological miniaturism) และ การศึกษาชาติพันธุ์วรรณาสถาบัน (institutional ethnography) โดยต้องการชี้ให้เห็นว่าความสะอาดเป็นประเด็นปัญหาทางสังคมที่เกี่ยวพันกับทั้งความสามัคคีธรรมดาในชีวิตประจำวันและการบริหารจัดการในเชิงโครงสร้างสถาบัน ฉะนั้น การทำความเข้าใจมิติการทำความสะอาดจึงเป็นการสร้างการมองเห็นและความตระหนักถึงคุณค่าของแรงงานในสายอาชีพนี้

ภายใต้ขอบเขตเนื้อหาของบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจ้างงานแรงงาน และปฏิสัมพันธ์เชิงผัสสะในงานบริการด้านความสะอาดในชุมชนสถานศึกษา และอภิปรายถึงสภาพการทำงานด้านความสะอาดและเงื่อนไขชีวิตของแรงงานภายใต้ระบบธุรกิจบริการทำความสะอาดเชิงพาณิชย์ เมื่อเราทราบแนวโน้มการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการด้านความสะอาดในบริบทของจังหวัดเชียงใหม่ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยได้เรียบเรียงเนื้อหาเริ่มจากการทบทวนแนวคิดที่ว่าด้วยความสะอาด และนำเสนอผลการศึกษาพร้อมทั้งอภิปรายผลการวิจัย

การทบทวนแนวคิดที่ว่าด้วยความสะอาด ส่วนแรก **โลกของความสะอาด: โลกที่รู้จักแต่กลับไม่คุ้นเคย** เสนอว่าความสะอาดและความสกปรกเป็นเรื่องของกิจกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มากไปกว่านิยามกำหนดสิ่งใดสะอาดสิ่งใดสกปรกแบบสารัตถะตายตัว เห็นได้จากการสร้างสาธารณูปโภคเพื่อกำหนดมาตรฐานความสะอาดของชาวเมืองในยุคก่อนประวัติศาสตร์ กิจวัตรความสะอาดปรากฏผ่านการเข้าถึงพื้นที่บริการส่วนรวม จนกระทั่งความรู้ทางการแพทย์และเทคโนโลยีการผลิตทำให้คำอธิบายต่อความสะอาดอยู่ตรงข้ามกับความสกปรกทั้งที่สังเกตเห็นได้และไม่ได้ผ่านโลกที่เราอาศัยอยู่

การจัดการความสะอาดต่อร่างกายและตัวตนให้ถูกที่ถูกทางยังแสดงผ่านสร้างขอบเขตพื้นที่และเวลาแห่งความเป็นเพศ ชนชั้น และชาติพันธุ์ของ “ผู้บริโภคมความสะอาด” ปัญหาพร้อมสมัยว่าด้วยความสกปรกและการแก้ไขปัญหาด้วยความสะอาดจึงเป็นเรื่องของปฏิบัติการเชิงอำนาจของรัฐและทุนเพื่อกำหนด “ผู้ทำความสะอาด” ในโลกที่เรารู้จักใกล้ชิดแต่กลับมีปฏิกริยาปฏิเสธไม่คุ้นเคย กล่าวคือ abjection ต่อแรงงาน 3D jobs อย่างย่อนแย้งและแยบยล เนื้อหาในส่วนที่สอง **ผัสสาธรมณ์ได้เพดานความสะอาด** จึงเป็นการคลี่คลายให้เห็นกระบวนการสถาปนาความสกปรกโดยสถาบันผ่านผัสสะโดยเฉพาะการมองเห็นที่ทำให้ร่างกายที่ดูไม่สะอาดสิ่งที่ดูไม่เข้าที่เข้าทาง จำเป็นต้องได้รับการเข้าไปแทรกแซงจัดการด้วยกลไกการจัดระบบ ยิ่งไปกว่านั้น ภายใต้แบบแผนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกันอย่างยากจะแยกออกระหว่างเพศ ชนชั้น ชาติพันธุ์สัมพันธ์ยังส่งผลต่อการออกแบบระบบการดำรงอยู่ร่วมกันเชิงพื้นที่และเวลาในโลกของความสะอาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงออกซึ่งประสบการณ์เชิงผัสสะของกลุ่มชนชายขอบในทางสังคมเศรษฐกิจ

ในส่วนการนำเสนอผลการศึกษาและอภิปรายผลการวิจัย **ความสะอาดตามตาราง: พื้นที่และเวลา** ในอุตสาหกรรมความสะอาด สะท้อนให้เห็นถึงการเติบโตของธุรกิจทำความสะอาดเชิงพาณิชย์เกิดขึ้นท่ามกลางการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจระดับโลก ด้านหนึ่งทำให้งานบ้านมีมูลค่าตอบแทนผ่านระบบการจ้างงาน ทว่าเป็นการจ้างงานแบบยืดหยุ่นเชิงบังคับหรือไม่มั่นคงมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่บริษัทนายหน้าหรือรับเหมาช่วงขยายเครือข่ายสาขาและเสนอบริการราคาถูกต้องตอบสนองความต้องการแรงงานทำความสะอาดในภาครัฐและเอกชน กลไกการกำหนดภาระงานและตารางทำความสะอาดสะท้อนถึงการคำนวณผลประโยชน์จากแรงงานโดยขอย่อยออกเป็นหน่วยนับรูปของเวลา รายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน ไปจนถึงสิ้นสุดสัญญาจ้างรายปี อย่างไรก็ตาม แรงงานทำความสะอาดอาศัยการสร้างพื้นที่ด้วยการ “ติดที่” “เปลี่ยนสีเสื้อ” หมายถึงการเปลี่ยนบริษัทแต่ไม่เปลี่ยนที่ทำงาน ภายใต้การทำงานของระบอบความสะอาดที่ผลักดันให้แรงงานข้ามชาติเป็นผู้รับภาระความสะอาดแบบสำเร็จรูปอย่างโดดเดี่ยว

ท้ายที่สุด ผู้เขียนต้องการให้เนื้อหาในบทความวิจัยนี้สร้างการมองเห็นคุณค่าของแรงงานผู้ทำความสะอาดกำจัด object ให้คนหมู่มากสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข กลายเป็นคนรู้จักที่คุ้นเคยเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่และเวลาในการทำงานอย่างแท้จริง โดยเฉพาะพื้นที่และเวลาในการพักผ่อนและปฏิสัมพันธ์ จะเป็นเช่นนั้นได้ แรงงาน-ชุมชนสถานศึกษา-บริษัทรับเหมาช่วง ต้องมีอำนาจถ่วงดุลในการตัดสินใจต่อรองกันอย่างเสมอภาค โดยเปิดพื้นที่ให้แรงงานได้มีส่วนร่วมออกแบบภาระงานความสะอาดผ่านประสบการณ์เชิงผัสสะในโลกของความสะอาด สามารถรวมกลุ่มเพื่อแสดงตัวตนและออกเสียงอย่างเปิดเผย มีโอกาสปฏิเสธสร้างสรรค์ความรู้สึกลอดภัยร่วมกันมากกว่าการปิดกั้นการมองเห็น เมื่อชุมชนสถานศึกษาซึ่งเปรียบได้กับจุลสังคมให้ความสำคัญกับ “แรงงาน” ในฐานะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักกับสุขภาวะพื้นฐานของทุกคน อันเป็นรากฐานนำไปสู่การสร้างมูลค่าและคุณค่าให้กับสังคม สังคมเมืองขนาดย่อมแห่งนี้ย่อมสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกในการนำหลักการสิทธิมนุษยชนต่อแรงงานข้ามชาติ การให้คุณค่าต่องานบ้านมาปฏิบัติให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมได้

เอกสารอ้างอิง

- กรมการจัดหางาน. (2544). *การจัดประเภทมาตรฐานอาชีพ (ประเทศไทย) ฉบับปี 2544*.
https://www.nstda.or.th/home/knowledge_post/tsco/
- กรมการจัดหางาน. (2566). *สถิติจำนวนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตทำงานคงเหลือทั่วราชอาณาจักร ฉบับประจำเดือนมีนาคม 2566*. https://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/alien_th/e82ce3112167e110bbb14884af4df848.pdf
- กรมพัฒนาธุรกิจการค้า. (2563). *บทวิเคราะห์ธุรกิจ: ธุรกิจน้าจับตามอง ปี 2563*.
https://www.dbd.go.th/download/document_file/Statistic/2563/T26/T26_202008.pdf
- กฤษฎิญา ไชยศรี. (2565, 15 เมษายน). *Object Art ศิลปะแห่งความโลโครก อาตม และความน่ารังเกียจ*. GroundContril. <https://groundcontrolth.com/blogs/art-term-abstract-art>
- จิตตวดี จิตรพงศ์. (2556). *ความสะอาดของพระนคร: การเมืองเรื่องวิถีปลงศพในสมัยรัชกาลที่ห้า*. หน้าจั่ว, 10: 88-101.
- ทีมข่าว TCJ. (2561, มิถุนายน 17). *หวั่นอาชีพ ‘แม่บ้านผ่านแอปฯ’ กฎหมายแรงงานไม่คุ้มครอง ดีความยาก ‘ลูกจ้าง-นายจ้าง’*. ศูนย์ข้อมูลและข่าวสืบสวนเพื่อสิทธิพลเมือง.
<https://www.tcijthai.com/news/2018/17/scoop/8072>
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2560). *สถานที่มองไม่เห็นของแม่บ้านและภารโรงในพื้นที่ทำงาน กรณีศึกษา สถาบันอุดมศึกษา*. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 13(1), 7-25.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2541). *พิธีกรรมของกลืนกาย*. ใน *ปริตตา เณิมเผ่า กอนันตกุล (บ.ก.), เผยร่าง-พรางกาย: ทดลองมองร่างภายในศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และมานุษยวิทยา* (น.235-260). โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ. (2563). *การเดินทางในระยะห่างของดวงตา*. สำนักพิมพ์ระหว่างบรรทัด.
- ศรัญญา ใจอินตะ. (2558). *สภาพการทำงานของพนักงานรักษาความสะอาดที่เป็นแรงงานต่างถิ่นใน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. [ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์การเมือง), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]. Chiang Mai University Digital Collection. <https://cmudc.library.cmu.ac.th/frontend/Creator/personDc/88234>
- สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงใหม่. (2564, สิงหาคม 10). *สถานการณ์แรงงานจังหวัดเชียงใหม่ ไตรมาส 2/2564*. <https://chiangmai.mol.go.th/wp-content/uploads/sites/18/2021/08/site-mol-2.jpg>

- ออมสิน บุญเลิศ. (2552). วาทกรรมว่าด้วย “คนต่างด้าว” กับการกลายเป็น “คนอื่น” ของชาวไทใหญ่ พลัดถิ่น. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 21(2), 103-141.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ชัยพงษ์ สำเนียง. (2557). *แรงงานข้ามชาติ: อัตลักษณ์และสิทธิความเป็นพลเมือง*. สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Amato, J. (1996). Review Chasing dirt: The American pursuit of cleanliness by Suellen Hoy. *Journal of Social History*, 30(1), 277-282. <https://www.jstor.org/stable/3789770>
- Bataille, G. L'Abjection et les formes misérables [Abjection and miserable forms]. In S. Lotringer (Ed.), *More and less*. MIT Press.
- Brines, J. (1994). Economic dependency, gender, and the division of labor at home. *Am. J. So-ciol*, 100, 652-88
- Campkin, B., & Cox, R. (2007). Introduction: Materialities and metaphors of dirt and Cleanliness. In B. Campkin & R. Cox (Eds.), *Dirt: New geographies of cleanliness and contamination* (pp.1-10). I.B. Tauris.
- Dant, T., & Bowles, D. (2003). Dealing with dirt: Servicing and repairing cars. *Sociological Research Online*, 8(2). <https://doi.org/10.5153/sro.793>
- Dimpfl, M. (2016). *Clean U: Cleanliness, Social Difference, and the Dirty Work of Everyday Hygiene*. [Doctoral dissertation, The University of North Carolina Chapel]. Carolina Digital Repository. <https://cdr.lib.unc.edu/concern/dissertations/rb68xc06r?locale=en>
- Dimpfl, M. (2018). Micro(bial) management: Everyday cleanliness and the divisive power of hygienic worries. *Cultural Geographies*, 25(1), 201-216. <https://www.jstor.org/stable/26402629>
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge and Kegan Paul.
- Dowdeswell, M. (2022, November 7). *Hygiene through history: How filthy were our ancient ancestors?* Ancient origins: Reconstructing the story of humanity's past. <https://www.ancient-origins.net/history-ancient-traditions/hygiene-0017494>
- Fine, G. A., & Hallett, T. (2003). Dust: A study in sociological miniaturism. *The Sociological Quarterly*, 44(1), 1-15. <https://www.jstor.org/stable/4120755>

- Flecker, J. (2010). Fragmenting labour: Organisational restructuring, employment relations and the dynamics of national regulatory frameworks. *Work Organisation, Labour & Globalisation*, 4(1), 8-23. <https://doi.org/10.13169/workorglaboglob.4.1.0008>
- Freud, S. (1919). Das unheimliche [The “uncanny”].
<https://web.mit.edu/allanmc/www/freud1.pdf>
- Gill, N.S. (2019, August 2). *Roman baths and hygiene in ancient Rome*. ThoughtCo.
<https://www.thoughtco.com/hygiene-in-ancient-rome-and-baths-119136>
- Hardt, M. (1999). Affective Labor. *Boundary2*, 26(2), 89-100.
- Hill, B. (2022, May 8). *Ancient Romans brushed their teeth with urine*. Ancient origins: Reconstructing the story of humanity’s past.
<https://www.ancient-origins.net/weird-facts/roman-urine-0016738>
- Hochschild, A. R. (2012). *Managed heart: Commercialization of human feeling*. University of California Press.
- Horsfield, M. (1998). *Biting the dust: The joys of housework*. Picador.
- Hoy, S. (1995). *Chasing dirt: The American pursuit of cleanliness*. Oxford University Press.
- Kristeva, J. (1982a). *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* [Powers of horror: An essay on abjection]. Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1982b). Approaching abjection. *Oxford Literary Review*, 5(1/2), 125-149.
<https://www.jstor.org/stable/43973647>
- Lai, L. (2016). *Hygiene, sociality, and culture in contemporary rural China*. Amsterdam University Press.
- Mansfield, N. (2000). *Subjectivity: Theories of the self from Freud to Haraway*. New York University Press.
- Mark, J. J. (2021, July 14). *The fullers of ancient Rome*. World History Encyclopedia.
<https://www.worldhistory.org/article/46/the-fullers-of-ancient-rome/>
- Martens, L. (2007). The visible and the invisible: (De)regulation in contemporary cleaning practices. In B. Campkin & R. Cox (Eds.), *Dirt: New geographies of cleanliness and contamination* (pp.34-48). I.B. Tauris.

- Ollus, N. (2016). Forced flexibility and exploitation: Experiences of migrant workers in the cleaning industry. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 6(1), 25-45.
DOI: 10.19154/njwls.v6i1.4908
- Pink, S. (2012). *Situating everyday life: Practices and places*. Sage.
- Robinson, O. F. (1992). *Ancient Rome: City planning and administration*. Routledge.
- Smith, D. E. (2003). Making sense of what people do: A sociological perspective. *Journal of Occupational Science*, 10(1), 61-64. DOI: 10.1080/14427591.2003.9686512
- Smith, D. E. (2005). Institutional ethnography. In M. Xenitidou & N. Gilbert (Eds.), *Innovations in social science research methods* (pp.32-33). University of Surrey.
- Stolte J. F., Fine G. A., & Cook K. S. (2001). Sociological miniaturism: Seeing the big through the small in social psychology. *Annual Review Sociology*, 27, 387-413.
- Wyatt, I. D., & Hecker, D. (2006). *Occupational changes during the 20th century*. Monthly Labor Review. <https://www.bls.gov/opub/mlr/2006/03/art3full.pdf>